

DISQUISITIO CRITICA

IN

DECRETORUM COMPILATIONEM

QUAM M. LABORANS S. R. E. CARDINALIS ADORNAVIT.

Ex codice ms. biblioth. sacros. Vaticanæ basilicæ Principis apostolorum.

(Augustini THEINERII *Disquisitiones criticæ in præcipuas Canonum et Decretalium Collectiones*, Romæ, in collegio Urbano, 1836, in-4°, pag. 399.)

Ex quo J. M. Suaresius, episcopus Vasionensis, primus Laborantem canonum Collectionem compilasse significavit (1), omnium qui juris canonici historia delectantur, curiositas ac diligentia in eam conversa sunt. Attamen cum clarissimus ille vir hoc uno contentus videretur, ut Mæcenati suo celeberrimo, Francisco scilicet Barberinio, S. R. E. cardinali, persuaderet, maximum tum Romanæ purpuræ decus addi, tum juris scientiæ incrementum accedere posse, si Laborantis opus quam citissime typis ederetur, pauca solummodo in hac re præstitisse dicendus est. Antonius postea Zaccaria, ex societate Jesu, inter historiæ literariæ cultores hisce ultimis temporibus facile princeps, cum in id potissimum mentem convertisset, ut quæcunque ad sedis apostolicæ auctoritatem tutandam, vel ad ejus splendorem augendum aliquid conferre posse videret, id sedulo arripere, atque ex bibliothecarum latebris in apertam lucem proferret, diligentissimo ea omnia collegit quæ ab antecessore suo utpote ignota relicta erant (2). Hinc non solum accuratissime de ejusmodi celeberrimi cardinalis vita dis-

seruit, quandoquidem ipsum et Alexandro III pontifici maxime acceptum, et ad omnia tum Ecclesiæ, tum reipublicæ negotia procuranda præ cæteris adhibitum fuisse demonstravit, sed operum quoque ejusdem cardinalis diligentissimum examen instituit, ut errores refellere posset, quos Fabricius adversus Laborantem in vulgus disseminare conatus erat.

Attamen in describendo præstantissimo Laborantis opere, canonum nempe Collectione, Zaccaria Ballerinius imitatus est, ac præter externam Collectionis descriptionem nihil protulit quod ipsam operis rationem interiorumque ejus naturam præfaceret, simulque demonstraret quomodo cum aliis canonum collectionibus, atque in primis cum Gratiani Decreto cohæreat. Equum igitur esse duximus ut, cum per opportuna nobis sese occasio præbuerit examinandi codicem qui Laborantis compilationem exhibet, atque unicus est qui hucusque innotuerit, de ipsa paulo fusius in hac nostra Dissertatione disserimus.

§ I. Operis partitio.

Laborans opus universum primitus in quinque libros distribuerat, quorum singulos in partes divisit. Singulas dein partes tum majorem tum minorem rubricarum seu titulorum numerum complectuntur, qui capitularia nominantur. Capitularia singula proprias inscriptiones præferunt atque ad instar rubricarum plura vel pauciora, prout argumentorum, quæ in singulis rubricis tractantur, natura exigeret, capitula exhibent. Tum librorum partes, tum partium capitularia numeris distinguuntur, qui in capitulis desunt, quibus licet inscriptiones non desint, nulla tamen summulæ seu

argumentorum indices præfixæ sunt, quæ in omnibus anterioribus canonum collectionibus, atque etiam in Gratiano Decreto inveniuntur.

Liber primus undecim constat partibus quarum prima 10, secunda 12, tertia 6, quarta 18, quinta 14, sexta 51, septima 29, octava 14, nona 14, decima 24, atque undecima 6 capitularia seu titulos habet.

Liber secundus in quatuor partes dividitur quarum prima 23, secunda 28, tertia 40, quarta 21 capitularia continet.

Tertius liber duas tantummodo partes complectitur *cardinalium in conclavi*. Romæ 1670, in-4.

(1) De magistro Laborante, cardinali Florentino, ob summum laborem ita dicto (a). Exstat inter ejus dissertat. De chronologia operum S. Augustini, de opere perfecto adversus Julianum, et de crocea veste

(2) De inedita canonum collectione, quam sæcula XII cardinalis Laborans composuit. Vide *Syllogen Galandianam*, II, p. 766-800.

(a) De Laborantis nomine vide, infra, fragmenta ex ejusdem libro *De justitia et iusto*, ex quibus eruitur

nomen istud familiæ proprium, ac non auctori, uti Galo Suaresius autumat, ob summum laborem inditum fuisse

tur, earumque altera 10, altera 6 titulos habet.

Liber quartus, cæteris perfectior atque amplior, duodecim partibus et titulis 25, 40, 40, 31, 25, 15, 19, 21, 22, 15, 4 et 18, constat.

Quintus denique liber quatuor partibus ac titulis 10, 8, 12 et 10 coalescit. Hisce quinque libris sextus epilogi instar additus est, qui quinque habet partes, quarum prima 10, secunda 14, tertia 35, quarta 7, et quinta 13 titulos præfert.

Singuli libri præfationem habent, quæ modo brevior, modo prolixior eorum argumentum explicat, illudque cum iis quæ in antecedenti tractantur conjungit (3).

Ad quinti libri calcem brevis additur nota, qua singulorum librorum argumentum denuo indicatur, ac sexti libri natura declaratur. Laborans ita rem explicat :

Liber sextus epilogus est partim præcedentium quinque librorum, singulorum namque materiam ad facultatem intelligentiæ revocat et in adminiculum

(3) Hasce præfationes hic apponimus, cum Zaccaria illas omiserit.

« Liber primus agit de varietatibus ecclesiasticæ promotionis.

« Quibus et qualiter ad ecclesiasticos ascendere liceat gradus, docuit liber primus. A modo secundus quos e contra, veluti sæpenumero fit, quibusve de causis ex ejusmodi sublimitatis liceat vel oporteat degradari compendiosa breviatione docebit. Pestilens ergo Simoniaca hæresis primo notanda, quia prima contra Dei Ecclesiam diabolica suggestione surrepsit, omneque peccatum quod senile actum constat esse mortiferum, tam fautori quam operario, nihilominus et fautori suo, periculum necessariæ degradationis importat. Veniale vero quia sui reddit inhibita frequentatio crimen, ut ebrietas et aleatio, scilicet deponit, licite quidem, sed non necessario, nisi cum obstinatione tenacius radicatum nequeat explantari. Quoniam autem sic expedit et hæc et alia depositoria de cætero fient plenius planiusque scitiis authenticis manifesta.

« Liber tertius hujus excerpti decretorum seu canonum liber, quos degradatorum et quomodo reparari conceditur, partim exemplis, partim canonibus indicat et declarat.

« Quartus hic liber, quæ disciplina sine degradatione fieri valeat, tum exemplis, tum venerandis edocet institutis. Contingit enim frequentius non degradari clericum, neque deponi laicum, sed et hunc atque illum, sit anathemate vel excommunicatione confundi, beneficio denudari; extenuari jejuniis, vel amissione mulctari peculii, humiliari exsilio, affici mancipatione custodiæ, vel alligi curiæ servitute, macerari abstinentia, atque aliis tam canonum quam legum vel ecclesiastici arbitrii corripiti modis. Quibus autem hæc fiant casibus, *partim* ostendetur, sed prius anathematis ab excommunicatione distantia.

« Quintus liber numerum personarum quas exigit causa, qualitates earumdem, et cætera quæ præcipue requiruntur in ipsa, brevitate qua valuerit demonstrabit, dilucidans quorum et quibus in causis intentione vel testificatione convinci clerici vel laici possint atque alia quæ per titulos distinguuntur, asserens etiam primo loco judicialem ordinem in omni causa servandum et sic propositum adortur,

« Non omnis causa eadem, nec omnis ordo judicialis eodem in omni tamen causa servandus est ordo

A memorandi, sub brevi compendio repræsentat.

Erit ergo materia primi libri in clerum, et ad officia cleri promotio, et modi promotionis.

Secundi, promotorum depositio et causæ depositio- nis.

Tertii, depositorum reparatio et modi reparationi- s.

Quarti pro culparum varietate sine depositione correptio.

Quinti, personarum aliorumve contingentium cau- sæ non descinda pluralitas.

Partes librorum faciunt vel quasi diversa rerum g- nera, vel quasi diversæ generis species, vel lædium multitudinis copiosæ. Primi namque libri quatuor primæ partes, quatuor veluti generibus distant, septem vero sequentes et quarta generis sunt unius, quia circa promotionem materiam libri consistunt. Quinti vero libri partes et sexti, efficiunt tanquam plures unius generis species. At vero secundi, tertii quoque partes et quarti, quo fierent persuasit lædium multi- tudinis et longæ pluralitatis. Primi rursus tres pri-

judicialis, dum nihil judicari congruat inauditum. Pro triplice enim causarum thema'e, triplex est ordo judicialis. Litis etenim cautivum, thema scilicet conflictionis primæ causarum, id est causa propter quam pulsatus vel impetitus vel reus, sive sit, sive fiat, in iudicium convocatur, est aliquoties notorium seu simpliciter notum, et aliquoties est ignotum. Ignotum deputatur, quamvis iudici notum sit et non aliis, aut aliis et non iudici, aut aliis et iudici, sed non judicialiter. Dico autem non judicialiter notum iudici, si reus non contumaciter absens, sed in iure situs, nec juri convictus est, nec sponte confessus, nec notorie notus, id est populi rumoribus manifestus. Contumacia namque reum qui absens est et præsentem facit. Unde *de illicita* supra lib. iv, p. iii, tit. vii. - C. 24, q. 3, c. 6, *Decrevimus*. P. xii. tit. ix. - C. 10, q. 1, c. 10; - et in consistorio seu iure sito iudici, judicialiter, quod est legitime, notum, id est sufficienter ad judicialem sententiam iudici et curiæ manifestum. Unde *Præ- sbyter aut diaconus* infra tit. iii. - C. 13, q. 5, c. 2. Sic notorum thematum vel potius ignotorum, nihil a. huc constat sententiæ gladio feriendum. Imo nihil prorsus absque iudicio, nec sine provisione pacis generalis. Unde *Nos* infra tit. iii. - C. 2, q. 1, c. 22. *Cum quisque* supra lib. iii, p. 1, tit. viii. - C. 25, q. 4, c. 19.

« Notum vero dicitur illud thema, de quo sub examine legitimo is qui fuerat impetitus, in iure aut convictus est aut sponte confessus, vel quod est vulgari certitudine publicatum, hoc tertium notorium vocatur, quasi realiter et simpliciter notum.

« Hæc tria causarum themata, quorum primum dici valet evictum, secundum confessum, tertium per se notum, sicut ab invicem natura discrepant, sic in suis executionibus judiciales habent ordines discrepantes. In probatione siquidem rei, quæ intenditur, quinque vel quatuor esse personæ sub audientia curiæ debent, aliæ quidem ab invicem et ad invicem sibi præsentibus. Hæ causæ sunt iudex electus, accusator sive impetitor idoneus, testis cum legitimo teste legitimus, accusatus sive reus sive potius dixeris impetitus, defensor congruus, si vo- luerit impetitus, nisi causa sit criminalis seu capi- alis, aut status. Illic enim nec experitur vicarius, nec defendit. Unde *Nullus*, etc. C. 4, q. 4, c. 4, etc.

mæ partes et si materiam non informant, sunt tamen A nonnullorum, sine quorum notitia ministri canonum, informantibus et quibusque sequentibus opus. rusticani quandoque putantur et contemptibiles et ignari.

Rursus autem liber sextus anterioribus est adjectio

§ II. *De fontibus quibus Laborans usus est, deaque modo quo eos disposuit.*

Ad ejusmodi de rectorum opus conficiendum nullam aliam canonum collectionem adhibuit Laborans quam Gratiani Decretum. Mirum sane videri debet quod Gratiani opus, quod simul ac editum fuerat, summis plausibus exceptum atque in academiis non solum sed in foro et in judiciis quoque adhibitum, et juris Romani collectionibus adjunctum fuerat, denuo ex integro mutare ac novo omnino ordine ejusdem argumentum disponere Laborans conaretur. Quodque magis admirationem movet, illud est quod, vix elapso post confectum a Gratiano Decretum triginta annorum spatio, suum opus elaborare cœperit. Gratianus enim Decretum tempore Eugenij III (1145-1153) compilavit, Laborans vero, ut ipse sub finem operis significat, operi suo post viginti annos, quos in illo elucubrando insumperat, anno 1182 finem imposuit.

Attamen si ipsam Gratiani Decreti indolem atque naturam accuratius perscrutabimur, facillime intelligemus qua de causa hoc consilium cepit. Hinc præ omnibus ordinem quem Gratianus secutus est explicabimus, ac dein cum ordine quo Laborans suum opus confecit conferre studebimus.

Gratianus, quod omnibus notum est, Collectionem suam in tres partes divisit, quarum prima centum et unum titulos amplectitur, quos Paucopalea, qui primus in eos glossas conscripsit, distinctiones appellavit. Agit hæc prima pars de jure personarum, atque in hunc modum disposita est.

1) Agitur de legibus in genere, tum naturalibus tum positivis, divinis et humanis, de jure Romano, de consuetudine, de jure canonico, ac de ejusdem cum jure civili nexu. *Dist. 1-14.*

2) De juris canonici origine et fontibus, de conciliorum canonibus et R. pontificum litteris decretalibus; de ipsis conciliis, quando et a quibus celebranda, deque eorum auctoritate; de SS. Patribus eorumque auctoritate. *D. 15-20.*

3) Plurimæ denique hujus partis distinctiones (a *D. 21* usque ad *79*) agunt de personis ecclesiasticis, de ipsarum qualitatibus, juribus, officio ac consecratione. Quod porro argumentum ita distribuit: *D. 22.* De dignitate et auctoritate Ecclesiæ Romanæ, cæterarumque principalium, maxime Orientis, Ecclesiarum. *D. 23.* De personarum ecclesiasticarum, a papa usque ad ostiarium ordinatione. *D. 24.* De examinatione ordinandorum. *D. 25.* De ministrorum qualitate atque officiis, incipiendo ab ostiario usque ad episcopum.

D. 26. de episcopi moribus, ut sit *unius uxoris*

vir. D. 27-32. De clericorum castitate et continentia universim. *D. 33.* De clericorum qualitatibus, seu de irregularitatibus, ne *bigami, corpore vitati, usurarii, publice pœnitentes, lusores, in scena ludentes, furiosi, arreptitii, accipientes meretrices in uxores et concubinas habentes* ad sacros ordines admittantur. *D. 34.* De moribus episcopi, ut *nimiam familiaritatem domesticarum personarum etiam consanguinearum* devitet et ut venatione non distrahatur. *Dist. 35-38.* De sobrietate, de scientia clericorum, ne *libros gentilium legant.*

D. 39-49. De necessaria prudentia episcoporum in rebus secularibus ne eorum imperitia Ecclesiæ damnum patiantur, de ornatu interiori episcoporum, uti sint graves in incessu et in habitu, temperantes, hospitales, pulcrici et docti, non vinolenti, non percussores, non litigiosi, non cupidi, non neophyti, non criminosi et vitiosi. *D. 50.* De lapsu et reparatione clericorum. *D. 51-59.* Quædam alia continent, quæ ex parte jam superius *D. 33* tractata sunt, uti *de qualitatibus et moribus ordinandorum, ne quis saltu promoveatur, ne curiales officiarum et advocati et iudices, ne servi a non dominis manumissi, ne corpore vitati, bigami illiterati, publici pœnitentes, ne filii presbyterorum et nati de fornicatione vel adulterio, ne baptizati in ægritudine ordinentur; ne monachi sine licentia abbatis ordinentur, ne laici litterati subito ordinentur.* *D. 60-74* agunt de statu personarum, quæ promoveri possunt, et quidem de electione episcoporum, archiepiscoporum, presbyterorum quomodo faciendâ, et quibus jus eligendi et consecrandi competit, de ordinibus non iterandis, et de tonsura, de litteris formatis et dimissoriis. *D. 75-80* agunt de tempore et die consecrationis episcoporum, nec non de temporibus ordinationum aliorum clericorum, de jejniis Quatuor Temporum eorumque origine et causa, de interstitiis temporum, de ætate sacerdotum ordinandorum; de ordinatione summi pontificis a solis cardinalibus faciendâ.

Dist. 81 - 89 sunt fere epilogus earum quæ præcesserunt, ac de necessariis qualitatibus eorum discesserunt qui ad sacerdotium admittantur. Gratianus hic denuo agit, quod episcopus ordinandus sine crimine sit, et ne clerici cum mulieribus cohabitent, quod prælati immunes a peccato sint, et quod peccatis aliorum consentire non debeant, de vigilantia prælatorum circa res Ecclesiæ, circa defensionem pauperum, miserorum et oppressorum, de hospitalitate maxime episcopis necessaria, de cura episcoporum circa viduas, orphanos, ne cupiditatis causa

negotiatores sint, et ut episcopi propriam domum et Ecclesiam bene administrent. Dist. 90 agit de litigijs corripiendis et non ordinandis. Dist. 91 et 92. *De cantu ecclesiae.* Dist. 93. *De obedientia subditorum erga majores.* Dist. 94. *De legato Romani pontificis nec non de ejus potestate.* Dist. 95. *Quod presbyteri subjecti episcopis his praesentibus sacra mysteria celebrare possint.*

Dist. 96, 97, 98 nullum omnino nexum habent cum praecedentibus. Distinctiones siquidem 96 et 97 agunt de laicorum conditione in Ecclesia, quod laici, nempe, quin imo ipsi imperatores nullum ordinare, neque de rebus Ecclesiarum judicare possunt, quod vero laici et imperatores et caeteri principes saeculares precibus eorum Ecclesias juvare possint.

Dist. 98 agit, quin pateat ratio, de clericis peregrinis et ultramarinis, quod sine testimonio quinque episcoporum non sint recipiendi, qua de re jam superius Dist. 73, ubi de litteris formatis et dimissoria sermo institubatur, agere debuisset. Ultima denique tres distinctiones 99, 100, 101, agunt de primatibus et potestate eorum et quod nullus appellandus sit universalis; de pallio et usu ejus, et quod una provincia in duas non dividatur.

Jam vero si ordinem a Gratiano in disponendo primae partis argumento observatum, uti eum hic exposuimus, attente quis examinaverit, facile profitebitur non omnia hic sibi invicem cohaerere, imo vero omnia sine delectu ac sine consilio esse consarcinata. Id ipsum etiam atque etiam apparet, si singularum distinctionum rationem ac dispositionem consideres. Saepe enim argumentum de quo agere debentur vix attingunt, nullibi fere ex integro illud exponunt. Quod si aliquoties paulo accuratius rem examinare, atque adductis omnibus tum pontificum decretalibus tum sanctorum Patrum locis qui ad eam explicandam facere possent, rem ipsam confirmare videtur, saepe etiam qualibet data occasione ab argumento recedit, et alia quaecumque extranea in medium profert. Pauca exempla sufficiant: In distinctione 6, in qua disserit de dignitate juris naturalis, agit quoque de illusionibus nocturnis, num ad peccatum imputentur; in distinctione 25, quae est de moribus ordinandorum, postquam can. 3 exposuerat, episcopum ab omni etiam labe veniali immunem esse oportere necesse esse, agit in canone 4 de igne purgatorio. In distinctione 26, ubi de bigamis non ordinandis episcopis agit, quaerit an bigamiae labe per baptismum tollatur; tractans in distinctione 29, 30, 31 et 32, de continentia sacerdotum, quaestionem movet de quibusdam juris positivi differentiis dicens, jus positivum ex causis, loco, tempore et persona considerandum esse, ibique multa de Manichaeorum superstitionibus congruit.

A Ea quae in distinctionibus 34-49 habet, potius ad dist. 25 et 26 referenda fuissent, ubi argumentum sane amplissimum incredibili alienarum rerum commixtione perturbat. Nec rectior elucet in dist. 51-61, ubi de variis personarum generibus disscribit quae ad sacerdotium promoveri nequeunt, ac postquam breviter de filiis presbyterorum egerat, ad aliam quaestionem divertit, expendens utrum patrum vitia filiis noceant. Iis quae dist. 64 et 65 de consecratione ordinandorum profert, plurima immiscet quae ad cathedralium prerogativam spectant, et dist. 79 et 81 iterum ad ordinationem episcoporum se convertit, supplens iis quae alias dixerat: *Haec de ordinandis, inquit, et ordinatoribus atque de singulorum graduum distinctionibus, et officijs dixisse nos sufficiat. Verum, quia aliquantulum in his immorati sumus, quaedam praecedentibus cohaerentia sub epilogo ad memoriam subjiciamus. Debet ordinandus in episcopum, ut Apostolus scribit, esse sine crimine, etc.*

Quam male inter se cohaereant, quamque prave ea sint congesta, quae in dist. 91 usque ad 101 habet, nemo est qui non videat; quare de iis satis superque dixisse credimus.

Non minus ac in argumentorum dispositione hujusmodi ordinis ac consilii defectus in iis deprehenditur quae Gratianus in singulis distinctionibus ad conjungenda diversa capitula inseruit, nec non in summulis quas capitibus praefixit. Hujusmodi Gratiani partes et dicta, uti vulgo nominantur, ab illis qui glossas in decretum exararunt vix unquam dispicuntur, utpote quae parum apte ac prudenter concinnata sunt. Joannes Andreas, qui dicebatur *tuba et pater juris canonici*, ea ubique carpit ac supervacanea esse demonstrat (4).

Certum est Laborantem nostrum probe intellexisse quam multa in Gratiani opere essent reprehendenda, atque hac praesertim de causa totum ipsius argumentum in novum eumque meliorem ordinem digerere voluisse, quod non solum in argumentorum dispositione, sed etiam in seligendis tum conciliorum tum Patrum testimoniis praestitisse dicendus est.

Operae pretium erit ipsius methodum hic paucis exponere.

Universum primae Gratiani partis argumentum Laborans in primum Collectionis librum recepit, cui praefationis loco *praeludium* adiecit, in quo generatim de juris origine et progressu disserit, et generaliora quaedam principia exponit. Agit porro aequae de jure publico ac de jure ecclesiastico, et maxime juris ecclesiastici veluti fontes conciliorum canones et pontificum decretales agnoscit. Dein brevibus quibusdam animadversionibus concludit, quibus omnium legum finem, quem nullum

(4) « Non obstat, si dicis, librum Decretorum fuisse per papam approbatum, quia nec hoc constat. Et dato, quod constaret, approbatio fuit quoad

compilationem, non quoad *dicta Gratiani*, quae quotidie reprobamus. » Comment. ad cap. 2 De rescriptis (1, 3).

alium esse dicit quam homines meliores perfectioresque reddere, aliaque plura quæ ad legum naturam pertinent, modo in scholis tunc tempore usitato, explicat atque exponit. Hinc finis, inquit, est ad patriam genus humanum officii dispensatione reducere. Auctor, instinctu Divinitatis, ordo pontificalis, ministri, pontifices et sacerdotes.

Hiscæ præmissis ipsum opus aggreditur, atque in prima libri primi parte de jure naturali et de consuetudine, de diversis ipsorum speciebus nec non de eorum nexu disserit. In exordio legis naturam explicat et de ejus vi ac de ejus auctoritate et usu nonnulla profert.

In parte secunda tractat de origine conciliorum œcumenicorum, de eorum numero, de canone sacre Scripturæ, de auctoritate congregandi concilia, quando et a quo celebrari debeant, de eulogiis ad concilia deferendis, de sollicitudine episcoporum erga concilia eorumque statuta, de decretalibus epistolis et sanctionibus apostolicis deque earum auctoritate ac tandem de auctoritate doctorum.

In tertia parte agitur de ministris canonum, et de origine ordinis sacerdotalis Novi Testamenti, de primatu Romanæ Ecclesiæ, de ordine et origine sedium patriarchalium, de subjectione sedis Constantinopolitanæ aliarumque.

In parte quarta atque sequentibus, quinta, sexta et septima de ordinatione clericorum sermonem instituit, atque a minoribus ordinibus incipiens, omnes et singulos ad sacerdotium usque percenset. Cum vero non pauci sint prius laici dein in inferiores ordines fuere ascripti, ac demum ad sacerdotium promoti, in parte quarta de laicis personis quæ ad sacerdotium admitti possunt, et in quinta de iis quæ ab inferioribus ordinibus ad majores ascendere cupiunt, disserit.

Cuique parti quoddam veluti exordium præponit in quo quæ sit expositurus brevi declarat. Partem ergo quartam ita exorditur: *Quoniam autem minister canonum esse non potest qui non est taxatus in clero, et ex laicorum genere nec ex omni, nec quomodo libet, unde quisquis clericus designatur, assumitur, videndus unde sumendus et quomodo. Siquidem sunt laicorum genera multa, ut liberi, ærri, manumissi ac curiales et alii.* Item partem

quintam incipit dicens: *Viso quorum examinis servata regula semper aut nunquam qui difficile sit, luculenter ad funiculum pertingere clericorum; videndum quorum, eadem manente regula, semper aut nunquam aut difficile sit scienter sacrorum ministrorum gradibus applicari. Nam et horum genera plura sunt, ut filii presbyterorum, obnoxii et alii.*

Dein ad episcopos progreditur, disputationemque suam hiscæ verbis exorditur: *Ad episcopalis tandem excellentiæ culmen non ex quibuscunque generibus hominum licenter ascendunt, nec ex ullis nisi quos canonum providentissima norma designat quibus ad hujus speculæ fasces non liceat aspirare, crimine detenti, bigami, et omnes quos ad sacerdotium vel infra determinavimus non admitti. Quicumque etiam gradus adimunt acquisitos, universa ne gradus acquirantur obsistunt. De talibus in secundo libro dicitur. In hoc autem, ut in ecclesiasticis gradibus, et præcipue pontificali, quodam sub compendio certius ad eorum discretionem communitatemque memoria se posse retinere congaudeat; qualis esse, qualisque non esse debeat vel episcopus, vel presbyter vel diaconus, et quicumque præficiendus est rector Ecclesiæ, tum descriptio notificabit Apostoli, tum cæterorum constitutio Patrum.*

Quæ de episcopis habet, ea libro sexto et septimo complectitur, atque eodem fere modo ac superius, uti de clericis sermonem habens fecerat, qualitates singulas enumerat, quibus episcopus ornatus esse debet, totamque rem summo ordine ac perspicuitate exponit, ita ut longe præferri debeat iis quæ Gratianus de hac eadem re protulerat. Ea enim quæ Gratianus confuse disseruerat, laborans undequaque colligens, in unum quodammodo conjunxit ac summa perspicuitate disposuit. Unde non ex distinctionibus solum, seu ex prima decreti parte, sed etiam ex secunda, quæ, uti notum est, in causas distribuitur, ac sæpissime de iis etiam rebus tractat quæ omnino in prima parte absolvi debuissent, capitula sua deprompsit (5).

Octava pars ea complectitur quæ ad Romanum pontificem spectant. Hinc de ejusdem auctoritate in patriarchas et in universum clerum disserit, quo in loco ea quoque explicat quæ ad obedientiam subdi-

(5) Juvat hic integram partem sextam libri primi in harmoniam cum capitulis Gratianis revocare ut melius patcat quomodo Laborans Decreto Gratiani usus fuerit.

D. 81, c. 1. D. 25, c. 1, 4. D. 36, c. 3. D. 38, c. 3, 4, 1, 10. D. 37, c. 16. D. 38, c. 18, 5, 2, 7, 8, 12, 13, 14 et 16. (Poleæ.) D. 57, c. 1, 2, 3, 5, 6 (Palea), 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15. D. 41, c. 1, 4, 2. D. 5, De cons., c. 29 et 30. D. 41, c. 5, 6, 7, 8. D. 42, c. 3, 4, 5, 6 et 7. D. 61, c. 4, 8. D. 43, c. 1, 4. C. 8, q. 1, c. 12. D. 43, c. 2. C. 11, q. 3, c. 22. C. 7, q. 1, c. 41. D. 44, c. 1. D. 49, c. 9. D. 47, c. 10. D. 28, c. 13. D. 55, c. 6, 3, 4, 9, 2. I. 37, c. 4. D. 45, c. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 7. C. 17, q. 4, c. 29. C. 23, q. 5, c. 1 et 2. C. 20, q. 4, c. 3.

C. 23, q. 8, c. 29. D. 45, c. 18, 16. D. 46, c. 1. D. 47, c. 6 et 7. D. 86, c. 26. D. 51, c. 5. D. 36, c. 2. D. 59, c. 1, 6, 2, 3. D. 60, c. 4. D. 61, cr 7, 6, 9. C. 1, q. 7, c. 18. C. 23, q. 4, c. 33. C. 1, q. 7, c. 19. D. 61, c. 10, 11. D. 39, c. un. D. 89, c. 7. D. 86, c. 8 et 9. D. 76, c. 11. D. 86, c. 12.—Anselm. Lucens. lib. vi, c. 183.—D. 84, c. 2. D. 86, c. 1, 2, 3. D. 45, c. 9, 14, 15, 10, 11, 12, 13, 17. D. 88, c. 6, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22. D. 34, c. 1, 2, 3. D. 32, c. 16. D. 81, c. 24, 25, 29, 31, 26, 27, 28, 32. D. 32, c. 17, 18, 19. D. 34, c. 19. D. 83, c. 2, 3, 4, 5 et 6. D. 86, c. 23, 24. C. 15, q. 7, c. 2. C. 1, q. 7, c. 41. D. 86, c. 4. C. 23, q. 1, c. 13, 14. D. 88, c. 9, 10. D. 31, c. 11.

torum erga praelatos, ad apostolicam legationem ejusque auctoritatem pertineant, et postquam de pallio, de ejus origine et usu pauca protulit, agit tandem de auctoritate sedis apostolicæ deque ejus rescriptis authenticis.

Naturali rerum ordini inherens in nona parte de clericorum promotione et de examine promovendorum loquitur, eaque adjungit quæ de interstitiis ac terminis ordinum et de jejunio Quatuor Temporum dicenda erant.

Eundem ordinem sectatur in decima parte, in qua ea profert quæ ad electionem et depositionem singulorum ordinum clericorum pertinent, et incipiens a summo pontifice usque ad inferiorum ordinum clericos progreditur, iisque monachos quoque adjungit.

In ultima denique hujus libri parte explicat quem locum laici in cleri electione habeant habereque possint. Adjicit constitutiones Ludovici, Henrici et Ottonis imperatorum de electione Romanorum pontificum editas (6), quibus Laborans hoc adnotavit: *Ex his ergo constitutionibus et pacto Ludovici imperatoris colligitur imperatores renuntiassse privilegiis quæ de electione summi pontificis, Adrianum papam imperatori Carolo et Leonem papam regi Ottoni fecisse præstruximus. Unde manifestum est electionem Romani pontificis solius esse ordinis clericorum, et electum inconsultis Romanorum regibus ordinandum. Idem videtur et in episcopis observandum, ut scilicet in eis eligendis aut ordinandis, cujusquam laici super clericos nulla sit præ eminentia. Fundatoribus tamen Ecclesiarum earundem eligendi rectores libera est facultas.*

Si igitur Gratiani ordinem cum eo quem secutus est Laborans comparemus, illico patebit hunc omnia et accommodatius disposuisse, et incommodum illud maximum ac fastidiosum evitasse, in quod Gratianus sæpe nimium incidit, cum easdem omnino res semel ac iterum in diversis Collectionis suæ partibus repetit.

Ut vero pateat Laborantem non solum primam Decreti partem in meliorem redegissee formam, sed alias etiam quæ ipsum subsequuntur, opere pretium est ut hic paucis significemus quomodo Gratianus secundam operis sui partem distribuerit.

Facile cuique patet Gratianum in hac secunda operis parte concinnanda multo quam in prima prudentiorem fuisse. Optimo enim consilio universum argumentum, quod diversa tum clericorum tum laicorum jura officiaque amplectebatur, ita distribuit, ut xxxvi causis, quas judiciali modo propositas in diversas quæstiones divisit, totum absolveretur, atque ecclesiasticis tum pontificum tum conciliorum sanctorumque Patrum decisionibus quæstiones omnes dirimerentur. Cæterum judiciorum methodum secutus rationesque hinc inde pro utraque parte proponens, sæpe inconcinne adeo rem ipsam pertractat, ut aliquando quæstiones aut

A indecisæ remaneant, aut tanta confusione explicentur, ut certa illius sententia minime appareat.

In prima causa de Simonia deque Simoniacis ordinationibus agens hisce verbis secundam operis partem exorditur, ac primæ adnectit: *Hactenus de electione et ordinatione clericorum tractavimus. Nunc ad Simoniacorum ordinationes transeamus. Et ut facile liqueat quid super hac hæresi sanctorum Patrum decrevit auctoritas, causa deducatur in medium cujus negotium et de scienter a Simoniacis consecratis, et de ordinationibus quæ per pecunias sunt, continent.*

Sed et hic Gratianus de novo ab argumento in quod erat ingressus, deflectit, licet de Simoniacis ordinationibus agere proposuerit, plura tamen de rebus minime huc pertinentibus disputat, videlicet: *de baptisate hæreticorum, de natura baptismatis, de ordinatis a falsis episcopis, de his qui cum hæreticis communicant, de remissione peccatorum, ubi quæritur, num crimina paterna filiis obsint, de alimentis pauperibus sustentandis ac his similibus.*

Cum vero Simoniaci non raro beneficiis priventur, quin imo deponendi etiam sint, Gratianus in secunda causa ad rem judicariam Ecclesiæ transit, atque ad ea quæ hic de iudiciis, de testibus, de accusationibus aliisque hujusmodi dicturus est, ita gradum fecit: *His breviter præmissis, ad ea venimus quæ Ecclesia severitate disciplinæ parata est ulcisci, ostendentes quibus accusantibus vel testificantibus quilibet sint convincendi; quo iudice quisque debeat condemnari vel absolvi; si causa vitiosa fuit, quo remedio possit sublevari; si accusatores defecerint, an reus sit cogendus ad purgationem. Et ut facilius pateat, exemplum ponatur sub oculis; in quo auctoritates hinc inde controversantes distinguantur, et quid sanctorum Patrum sentiat auctoritas, liquido intuetur.*

In causis tertia, quarta, quinta et sexta eandem rem prosequitur, eamque susius pertractat, nonnulla tamen permiscet quæ omnino aliena sunt, uti de conciliis et eorundem celebratione.

In causa septima ab antecedentibus plene digreditur, et disputat de coadjutoribus episcoporum et clericorum ægrotantium, et num vivente episcopo alius poterit in eadem Ecclesia ordinari.

In causa octava ad Simoniacas ordinationes repente revertitur, et quæstionem movet utrum licent episcopo sibi successorem eligere. Nona causa agit de ordinationibus clericorum, qua de re in parte prima plurimum disseruerat.

In causa decima aliam omnino materiam aggreditur, rerum scilicet ecclesiasticarum administrationem, quomodo ab episcopis peragenda; quam quæstionem in prima item parte discusserat. Sed in causa xi rursus ad iudicia revertitur et de foro competentis clericorum agit; in qua tamen re non satis consistit, quippe statim in causa xii denuo ad bona

(6) Ex distinct. lxxiii, capp. 28, 29, 30, 31 et 32, ubi animadvertas Laborantem duo capitula, 31

nempe et 32, quæ sub *valsearum* nomine vulgo occurrunt, recepisse.

ecclesiastica regreditur, ubi de peculio clericorum et testamentis disserit. In causa XIII complexus est Gratianus jura quædam ecclesiastica decimarum et sepulcrorum, nec non eorumdem jurium præscriptiones. In causa XIV multa miscentur quæ minime inter se coherent, nempe clericos non debere pro rebus perituris, etiam in judicio provocatos, litigare, neque in rebus Ecclesiæ testimonium ferre; dein ibidem uberius de usuris agit. Causa XV nec cum prioribus nec cum subsequentibus causis cohæret, et agit: 1) de non recipiendis muneribus a clericis pro patrocinii impensis; 2) an sacerdotes ex confessione mulieris sint condemnandi; 3) an episcopi et ministri Ecclesiæ die Dominico causas ventilare possint; 4) an neganti crimen purgatio sit indicenda; 5) an in judiciis confessio cruciatibus sit extorquenda; 6) an episcopus proprio motu sine examine synodali sacerdotes possit damnare et deponere, et 7) an clerici confessi vel convicti de his criminibus, quæ ante ordinationem commiserunt, possint suscepti ordinis officium exsequi, ac etiam de illis presbyterorum disputat. Ejusmodi porro quæstiones, licet maximi momenti sint, non satis fuse pertractat, et quoniam ad judicia spectant, commodius a Gratiano in superioribus disputata fuissent. Digrediens ab hoc rerum ordine, in causa XVI a clericis ad monachos transit, atque in hac et in sequentibus XVII, XVIII, XIX et XX causis de monasteriis et de rebus ad monasteria pertinentibus disserit. Multa tamen confuse profert, alia æque non minoris momenti vix attingit, et plurima aliena et inutilia de præscriptionibus et alienationibus rerum ecclesiasticarum, de jure patronatus, de beneficiis, de investitura laicorum interserit. Cum in ultima causæ XX quæstione quæsierit: *utrum liceat ab uno monasterio transire ad aliud*, iterum ad clerum se convertit, et causa XXI eandem fere quæstionem in duas tamen divisam quoad clericos spectat proponit: scilicet: 1) *an clericus possit in duobus Ecclesiis inscribi*; 2) *an liceat clericis a sua Ecclesia ad aliam transire*. Sic de clericis sermonem instituens, multa hic repetit de quibus jam in prima parte fuse egerat, de clericorum nempe moribus, indumentis, negotiationibus et judiciis.

In causa XXII de juramento et perjurio disputat, ubi quin ulla pateat ratio de clericorum consueta obedientia episcopis non deneganda agit. In causa XXIII loquitur de bello, de injuria, de vindicta, et ad alia progrediens quærit: 1) *an judices vel ministri reos occidentes peccent*; 2) *an mali ad bonum cogendi*; 3) *an hæretici suis et ecclesiæ eorum bonis spoliandi*, et tandem 4) *an clerici arma movere possint*. In sequenti causa XXIV agit de excommunicatione et de interdicto, et an excommunicatio ab hæretico valida sit. Hic autem simul agit de hæresum et schismatum origine, causa, et de præcipuis hæreticorum sectis, ubi Isidori locum celeberrimum ex ejus Etymolog. lib. VIII, c. 5, allegat. Causa XXV tota est de privilegiis Romanorum pontificum præ-

A primis auctoritate concessis, et saltu quoniam in causa XXVI ad tractanda ea se convertit quæ ad sortilegia et sortilegos pertinent, quibus tamen multa aliena immiscet; ac demum in quæstione sexta et septima quærit 1) *an excommunicatus ab episcopo possit reconciliari a presbytero eodem episcopo inconsulto*, et 2) *num morientibus pœnitentia sit imponenda*. His expeditis in causa XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXII et XXXIII de matrimonio et de rebus ad matrimonium pertinentibus agens, rem totam ad matrimonium pertinentibus quam ullam aliam pertractat, nec ad aliena sese convertit, uti in superioribus eum fecisse animadvertimus.

Quoniam vero in matrimonio et propter matrimonium plurima committuntur peccata, a Gratiano ipso aut forte ab alio tractatus *De pœnitentia* causis istis inseritur, post secundam nempe causæ XXXII quæstionem, ubi plurima de pœnitentia injungenda conjugibus disseruerat. Dubitari minime profecto potest quin Gratianus hujusce tractatus auctor sit; ast verò simile omnino non videtur, illum hic extra locum operi suo inseruisse. Causam enim XXXIII statim prosequitur, et in duabus quæstionibus quæ remanent examinat 1) *an actus conjugalis sit prohibitus tempore orationis*; 2) *an vir sine consensu uxoris, et e converso, vivere possit continentiam, quæ quam longe ab illis distent, quæ in tractatu de pœnitentia habentur, nemo est qui non videat*. Causa dein XXXIV materiam de adulterio prosequitur, et sequenti causa XXXV ad consanguinitatem et affinitatem transit. In ultima denique seu XXXVI causa quædam quædam omnia recolit atque agit 1) *de raptu virginum per oppressionem* et 2) *num raptori liceat raptam nubere?*

Secundam Decreti partem tertia subsequitur, quæ *De consecratione* inscribitur. Nisi objiceretur commune antiquorum testimonium, qui omnes solum hunc *De consecratione* tractatum, tanquam tertiam Decreti partem commemorant, nihil vero similis esset quam Gratianum huic tractatui alium de pœnitentia prælixisse, atque utrumque a secunda parte separasse. Uterque enim eadem methodo dispositus, atque ita adornatus est, ut minime ad secundam partem pertinuisse videatur. Quod si dein argumentum ipsum, quod in utroque explicatur, attente consideramus, ac nexum quem uterque cum universo Gratiani Decreto habet perpendimus, alterum qui *De consecratione* inscribitur, primæ partis, et alterum, qui de pœnitentia agit secundæ partis epilogum esse facillime probari posse confidimus. Sed hæc etiam atque etiam patebunt, si prius Laborantis opus accuratius explicaverimus.

In disponendo secundæ et tertiæ Gratiani operis partis argumento Laborans plura etiam præstitit quam in primo Collectionis suæ libro. Universam enim materiam a Gratiano male digestam ac coarctatam tam bene distribuit ac tam concinne singulas ejusdem partes conjunxit, ut ubique patet

eum certas colligendi regulas sibi præfixisse, atque singula argumenta in illis locis pertractasse in quibus commodissime ad eam methodum revocari poterant quam in ordinando universo opere secutus est.

Hinc in secundo operis sui libro unice agit de degradationibus clericorum, atque in quatuor ejus partibus, quæ 23, 28, 40 et 41 titulos complectuntur, crimina omnia enumerat propter quæ clerici deponendi sunt. Totam hanc rem ita disposuit atque ordinavit, ut singula quæ ad clerum pertinent ex ordine consideret, doctrinam nempe, officia, debitam clericorum erga superiores obedientiam, ac denique ipsorum vitæ rationem. Capitula summo studio et labore ex universa secunda Decreti parte acquisivit; quæque hac illac dispersa et confusa congesta invenerat, ad ordinem et unitatem revocavit. Sequenti tertio libro de restitutione depositorum disserit, atque hunc tractatum bifariam dividit agens 1) *de restitutione depositorum ob crimina manifesta*, et 2) *ob crimina occulta, quorum judicium non nisi Deo reservatum esse potest*.

Agit porro hic etiam de *miseriordia cum qua pœnæ infligi debeant*, sicque gradum facit ad librum quartum, ubi de ecclesiasticis penis earumque usu disserit. Incipit enim ab *excommunicatione*, de qua in tribus prioribus libri partibus disputat. In quarta dein parte ad sacrilegium transit, ac locos duos a Gratiano mutuatos, alterum Haimonis C. 20, q. 2, c. 39, et alterum concilii quarti Toletani C. 17, c. 4, c. 31, qui de sacrilegio agunt, præmisit, qui-

(7) « Juramentum calumniæ vel actoris.

« Ego N. non moveo litem adversus N. animo calumniandi, sed quoniam arbitror me bonam habere causam. Et in tota lite sicubi quæsero probationes, non per occasionem dilectionis hoc faciam, sed pro inquirenda veritate. Sic me Deus, etc.

« Reus autem ita jurat de calumnia:

« Ego N. putans me bona instantia uti, non calumniandi animo ad reluctandum perveni. Et in tota lite, etc., sicut supra.

« Hoc autem adjiciendum est in sacramento calumniæ, quod utraque pars principalis jurabit; vel illi ad quos in medio judicio migravit, quod nihil penitus dederit iudicibus, nec alicui personæ, pro hac causa, nec postea dabunt, vel per se vel per aliam mediam quamcunque personam. Exceptis quæ propriis advocatis pro patrocinio vel aliis personis quibus Romanæ leges dare disposuerunt.

« Ego N. refuto et anathematizo omnem hæresim extollentem se adversus sanctam Romanam et Catholicam Ecclesiam et præcipue schisma et hæresim Octavianam, Guidonis Cremonensis et Joannis Strumensis; ordinationes quoque eorum irritas esse pronuntio, et ab hac hora in antea fidelis et obediens ero beato Petro et sanctæ Romanæ Ecclesiæ et domino meo papæ Alexandro ejusque successoribus canonicis intrantibus, et mandatum quod mihi super hoc delicto fecerit, sine fraude observabo. Sic me Deus adjuvet et hæc Dei sancta Evangelia.

« Juramentum in anima absentis.

« Ego N. recepi mandatum a N. quod postea mihi demandavit, ut videlicet hoc verbum aut factum fuisset, vel esse, vel fore, in anima illius jurarem. Ne Deus adjuvet et hæc sancta Evangelia. — Et

bus dein animadversionem quam hic exhibebimus subnectit, ut ad sequentia sibi gradum faciat; ait porro. *Sicut esse videtur collegium aliquorum in unam collecta diversitas, ita sacrilegium, sacrorum in unum raptim congesta pluralitas; sed in usu locutionis humanæ dicitur: malignitas ejusmodi rapiendi. Amplius autem est injuriosius rei sacræ, vel ei deputatæ, contactus. Juxta quod Arius sacrilegus existit, quia mortem Christum in injuriam tetigit Christi. Etiam sacrilegus existat quisquis adem, vel quemlibet Ecclesiæ deputatum, in contumeliam contingit Ecclesiæ; sed etiam ille qui clericis, monachis, Deo devotis est aut peregrinis injurius. Cumque sacrilegium sit in personas, aut res, aut loca, vel tempora, pro varietatibus eorumdem etiam sacrilegiorum fit varietas ultionum.*

In iis vero explicandis quæ ad sacrilegium spectant, tres partes insumit, quartam nempe, quintam et sextam. In septima de perjurio et de juramentis agit, atque in fine hujus partis quosdam veluti libellos ac formas jurandi adjungit, quarum aliquot hic apponimus quæ apud Gratianum desiderantur. Inter ipsas tamen ea præ cæteris est memoranda, quæ tempore schismatis Octaviani ex electione Alexandri III oborti præscripta fuit (7).

In parte octava de modo excommunicationis, et de modo excommunicatos reconciliandi disserit, sub cuius finem de hæreticis disputat, atque adducto notissimo Isidori loco animadversiones gravissimas subnectit (8).

In parte nona, decima et undecima de matrimonio

ego N. in anima ipsius N. juro, hoc ita fuisse, vel esse, vel fore. Sic illum adjuvet Deus et hæc sancta Evangelia. — Juraturus in anima præsentis ait ei: Vis et mandas, quod ego jurem in anima tua verbum istud factumve, sic fuisse, vel esse, vel fore? Et ille: Volo et mando. Tunc jurator ait: Hoc verbum factumve, sic fuisse, vel esse, vel fore, verum est. Sic istum adjuvet Deus et hæc sancta Evangelia. — Lib. IV, p. VII, tit. XVIII, fol. 151.

(8) Laborans ita continuat tractatum S. Isidori:

« Præter has autem sectas hæreticorum, quas denotavit Isidorus, alias secundum Epiphanium Cyprinum episcopum, vel Philastrium, episcopum Brixianensem, notas reddit Augustinus in libro quem de prope omnibus sibi notis hæresibus scribit ad diaconum Quodvultdeum. Quare commoda satis et breviter hic nomina tantummodo ponimus, non errores, ne lædium forte generet eorum protelanda positio. Sunt ergo: Saturniani, Sampsei, Elcesei, seu Elceseitæ, Sevandiani, Ptolomei, Marciani, Colorbasi, Heraclionitæ, Sinerei, Pepudiani, a loco sive Quintilliani a quadam Quintilla, Theodotiani, Bardasaitæ, Valesiani, Origeniani, ab Origene, non illo tractatore fere omnibus noto, hi sunt inenarrabilis operationis; Melitiani, Vadiani, Semiariani, Massilliani vel Euchitæ vel Euphemitæ vel Martyriani vel Sathaniani, Seleuchiani vel Hermitiani, Proclinianitæ, Ascitæ, Passalorinchitæ qui et Dactylofunchitæ, Rhetoriani, Paterniani, de quibus et Isidorus, sive Materniani seu Venustiani, Abellovitæ, vel Abeliani Abelloitæ. Alii descendente ad inferos Christo, credidisse incredulos et omnes exinde extimant liberatos.

« Has hæreses in prænominato libro late satis et

et de rebus ad matrimonium pertinentibus, de adulterio, A de divortio, de consanguinitate et de affinitate agit. Hoc vero argumentum summis, ut ita dicam, labilis attingit, et quæ Gratianus in hoc operis sui tractatu simul collegerat, disjungit et in anterioribus compilationis libris, ubi occasio sese præbuerat, inserit. Hinc ea tantummodo hic profert, quæ alibi nondum attigerat, ita ut hæc partes nonnisi supplementum quoddam eorum, quæ superius exhibuerit, dicendæ sint.

Demum in duodecima parte, quæ totius libri ultima ac omnium brevissima est, ea complectitur quæ ad immunitatem forensem clericorum, ad purificationem accusatorum, ad injusta judicia hisque similia pertinent, ac viam sternunt ad quintum operis librum, qui totus in explicandis Ecclesiæ judiciis versatur.

ab Isidoro positas, eo latius et ibidem pater Augustinus exsequitur.

Et notandum Semiarianos quasi non plenos Arianos, dum non ejusdem essentia cum Patre sed similes esse Filium prædicent. Hi videntur appellari superius Tritoiæ, quia tres deitates quemadmodum tres personas intelligentes, sicque tres deos asserentes. Macedoniani quoque sed potius a quibusdam Semiariani vocantur, quia in parte nobiscum sunt dicentes Patrem et Filium unius ejusdemque esse naturæ atque substantiæ, vel, ut expressius dicatur, essentia, quæ Græcè appellatur *usia*. In parte cum Arianis dicentes Spiritum sanctum esse tantummodo creaturam, quamvis secundum alios esse divinitatem Patris et Filii et nullam propriam habere substantiam.

Insuper et id notandum quod illi qui apud Isidorum sunt Gnostici, apud Augustinum sunt et Borbonitæ, quasi Cenosi. Qui Cherentiani sunt, et Marinthiani; qui Apostolici sunt, Apotactitæ; qui Cathari sunt, Novatiani; qui Pauliani sunt, et Fotiniani et Archæmoniani, sed apud Innocentium Paulianistæ; qui Fotiniani sunt, et Marcelliani; qui Marcelliani sunt, et Patripassiani et Præxani et Hermogeniani et Noetiani; qui Macedoniani sunt, et Pneumatomachi vel Semiariani; qui Donatistæ sunt, et Donatiani, et Montenses, et Parmenianistæ; qui Hevidiani sunt, et Antidicomatitæ; qui Pelagiani sunt, et Cœlestiani a Cœlestio discipulo Pelagii. — Lib. iv, p. viii, tit. xv, f. 165.

(9) Juvat hic formulas quasdam in foro ecclesiastico tunc temporis usitatas et a Laborante huic ac primæ parti libri quinti insertas exhibere, quod eo lubentius fecimus, cum insimul res mere historicas contineant.

Forma appellationis post sententiam.

Ego Adelinus sanctæ Reginæ Ecclesiæ minister, licet indignus, contra sententiam domini Gualteri, sanctæ Ravennatensis Ecclesiæ archiepiscopi, injuste in me illatam, pridie Kal. Maii anno Incarnationis Domini 1105, feria quarta Romanam appello sedem et apostolos peto.

Ante sententiam sic appellandum est: Ego A. s. r. m. l. ind. sentiens me prægravari domino Gualterio s. r. e. archiepiscopo, sedem Romanam appello et apostolos peto. — Ante litem vero sic: Ego Philippus sanctæ Pisane Ecclesiæ, Deo miserente canonicus, in hac causa quam inter me et dominum Villanum ejusdem sanctæ Pisane Ecclesiæ archiepiscopum videtur forsitan eo præside ventilanda, Pisani collegii suspectum mihi judicium, vel, Pisanos suspectos mihi judices, vel, Almachium suspectum mihi judicem, reformidans, ante litem initium Romanam appello sedem et dimissorios peto.

Dividitur vero in quatuor partes, in quarum prima de ordine judiciario, de potestate judicis ferendi et de accusatoribus generatim disputat; agit in secunda de testibus et advocatis, in tertia de iudicibus et eorum potestate; in quarta denique de appellationibus (9). Hæc ultima pars omnium absolutissima est, eamque Laborans summa tum ecclesiastici tum civilis juris peritia concinnavit, quare in ipsa plurima quoque loca ex jure romano desumpta occurrunt.

Ita Laborans operi suo finem imponit. Adjecit quidem sextum librum, tamen hic liber, quod in præfatione ipsemet monet, nonnisi epilogus librorum præcedentium dicendus est, cum ea contineat, quæ in aliis aut omissa fuerant, aut opportune tractari non potuerant.

Excerptus vero est hic liber ex Gratiani tractatu

Unus autem vel duo pro pluribus sic appellabit: Ego Petrus, vel, Nos Petrus et Antonius, syndici canonicorum sanctæ Pisane Ecclesiæ, contra sententiam, etc. Vel: Sentientes nos prægravari, etc., Romanam sedem appellamus et postulamus apostolos.

Hujuscemodi appellationes in scriptis fieri debent; prima tamen die sola sufficit appellare voce; secunda vero et deinceps, nonnisi in scriptis appellandum est. — Lib. v, p. v, tit. v, fol. 226.

Formula accusationis.

Sic ergo videtur quoad leges scribenda esse accusatio, ut ponatur mensis admissi criminis et locus et consul, aut potius imperatoris loco consul, nomen accusantis et accusati, et ejus apud quem accusator, et dies accusationis. Nam diem vel horam admissi criminis nemo ponere coerctur. In ecclesiasticis autem accusationibus nomen apostolici, ejus cujus tempore crimen admissum est, et ejus cujus tempore post defertur, cum anno Domini in libello accusationis exprimitur. His attentis accusatio sic formatur: Anno Domini Incarnationis M. C. apostolicam sedem tenente domino papa Calixto, anno apostolatus illius secundo, regnante victoriosissimo Henrico, anno regni ejus quinto, imperii primo, mensis maio, x Kal. Junii, ego, Leo decanus Ecclesiæ Frisingensis, profiteor me deferre Conradum episcopum Frisingensem, reum adulterii, apud sanctissimum dominum papam Calixtum, quia dico eum adulterum commississimum cum Teberga, illa in civitate Frisinga, in domo Gualdradæ, illius mensis Julii, domino papa Gelasio in cathedra B. Petri apostoli residente, anno pontificatus ejus primo, imperantis christianissimo illo, anno regni ejus viii, imperii vi. Ego Leo decanus subscribo me professum esse, deferre prædictum Conradum episcopum, reum præfati criminis.

Aliter: Anno ab Incarnatione Domini 1174, ii Kal. Augusti, ego Jacobus monachus, accuso et reum defero, Petrum abbatem S. Vincentii, apud dominum papam Alexandrum, ex capitulo Innocentii papæ: Si quis præbendus vel prioratus, de crimine Simonie commissio in Coleaponis cum comite Gualberto, Bernardo de Fontanella et notario Alexandro, anno Incarn. Dom. 1167, in mense Julio, sub gloriosissimo rege Willelmo Siciliae. Ego Jacobus monachus profiteor Petrum abbatem S. Vincentii reum esse criminis Simonie, et me probaturum promitto.

Aliter: Ego Lucius profiteor, me reum facere Sejum lege Cornelia De sicariis ex eo quod occidit Mævium Romæ inter statuam Martis et custodiam Mamertinam, prima die mensis Julii, Alexandro papa, vel Frederico imperante. Item profiteor me accusare prædictum Sejum, in hoc libello subscribo. — Lib. v, p. i, tit. vii, coll. 3, fol. 212.

De consecratione, atque in similitudinem quinque A distinctionum, in quas Gratianus illum diviserat, a Laborante in quinque partes divisus est, quæ idem fere argumentum in compendium deductum exhibent. Hinc in prima parte de consecratione ecclesiarum et missarum celebratione, in secunda de sacramento eucharistiæ, in tertia et quarta de baptismo et confirmatione, ubi etiam de *catechismo*, id est de catechizandis parvulis ante baptismum et de exorcizandis baptizandis, sermo instituitur. Ultima denique pars appendix est ad præcedentes, atque agit de aqua aspersionis, de cruce et imaginum cultu.

Cæterum in excerpta hac ultima Gratiani Decreti parte, Laborans ab eo, qui sibi proprius ac

(10) Operæ pretium esse diximus Laborantis integrum librum sextum ad capitula Gratiani tractatus De consecratione revocare.

Lib. vi, p. i, tit. i-x. D. 1, De cons. c. 2, 3, 4, 6, 7, 31, 32, 26, 27, 28, 29, 46, 47, 49, 51, 52, 53. - D. 2, De cons., c. 44, 45, 6, 71. - D. 4, De cons. c. 126. - D. 2, De cons. c. 9. - C. 13, q. 2, c. 24, 46, 47, 49, 21, 23, 29. - D. 1, De cons. c. 61, 37, 38. - D. 23, c. 25. - D. 1, De cons., c. 39. - D. 23, c. 29. - D. 1, De cons., c. 42. - D. 23, c. 32. - D. 1, De cons., c. 43, 44, 45, 46, 67, 68, 61, 70, 72, 73, 54, 55, 56, 71. Huic canonis Pelagii P. II de novem præfationibus in missa cantandis Laborans canonem synodi Placentinæ adjungit dicens: « His antiquis non em præfationibus in concilio Urbani, habito Placentiæ, decima addita est hujusmodi:

« *Equum et salutare. Qui Unigenitum tuum sancti Spiritus obumbratione concepit et virginitalis gloria permanente, æternum lumen mundi effudit Jesum Christum Dominum nostrum.* »

Laborans addit: « Aliæ præter has decem similiter his probabiles non occurrunt. »

Sequuntur porro Caroli Magni imperatoris epistolæ celeberrimæ ad Alcuinum de Quadragesima, Sexagesima et Septuagesima, nec non fragmentum vetustum de natalitio sanctorum, quod Laborantem auctorem habere videtur quodque ideo hic damus.

« Duas stolas sunt habituri sancti, glorificationem scilicet corporis, et glorificationem animæ. Altera præcedit alteram, stola videlicet animæ, hæc enim in die depositionis carnæ gravitatis et sarcinæ corporalis accipitur. Quæ dies natalis seu natalitium hujus illiusve sancti vocatur. Tunc quippe vir sanctus cum præsentis miseræ moritur, nascitur æternæ felicitati. Dies, inquit, mortis, dies nativitatis, et sociatur angelicis choris, et ut pro nascente puero fieri solebat antiquitus, pro eo natalitium celebratur in terris, de cujus assumptione gaudium fit in cælis, et qui veluti cum corporali membro cætera membra congaudent, et non modo semel, ut pro accepta stola jucunditatis animæ sed et secundo, quia pro accipienda stola felicitatis in corpore. Eapropter in martyrologio continetur: Agnetis secundo, subaudi, est gloria celebriter memoranda. Qua gloria, quæ ad secundam stolam, quia conferretur in die octava, id est novissima, pro qua sextus pes habet in titulo pro octava. Idcirco et pro beata Agne et pro cæteris suis membris, in octava natalis eorum sancta jam lætatur Ecclesia, divinæ clementiæ gratias agit, exultat jubilat, solennizat. Depositiones ergo dies electorum, etiam depositione dicitur. Non autem mors neque mortis, sed tantum situs, utique a dolore, in refrigerium. Item obitus, quem obiens, ad se venientibus piis angelis obviat. Quocirca pro nemine celebranda esse videtur octava sic: transitus ejus intuitu, dicta, ejusdem-

peculiaris est, non discessit excerptandi modo. Etenim raro admodum Gratiani seriem retinuit, capitula non solum ex singulis hujus partis distinctionibus, sed ex prima et secunda Decreti parte conquisivit (10), ac sæpe ea loca, quæ in aliis operis sui libris ex hoc Gratiani tractatu inseruerat, hic adnotat ac librorum titulorumque numeris adjectis indigitat, ubi ea inveniantur (11). Quod deum ad tractatum Gratianum de pœnitentia inscriptum attinet, qui, uti supra diximus, nullomodo cum iis cohæret, cum quibus in decreto conjungitur, Laborans illum prorsus neglexit, neque in ultimam operis sui partem inseruit, quæ de pœnitentia peculiariter ageret. Attamen capita ejusdem tractatus fere singula, ab invicem sejuncta, hac il-

que sit caro resuscitanda. Juxta quod nulla Christi festivitas habet hujus rationis octavam. Non enim jacet Christus in monumento resuscitandus. Ac per hoc in octava resurrectionis dominicæ paschalis introitus non cantabatur, cum in octava sanctæ Agnes et aliorum natalis introitus iteretur. Verum quia Dominus universorum Christus est, et per septenarium rerum universitas figuratur, propterea septem in celebritate dies habet Christi festivitas. Dedicatio vero ecclesiæ octo dies; pro capite septem primos, pro membris primum rursus obtinet et octavam.

« Nativitas sanctæ Mariæ, non qualem diximus, habet octavam, quia non est pro stola prima, cui adhibeatur in octava secunda. Similiter nec annuntiatio Domini, nec ypopana, nec epiphania, nec decollatio sancti Joannis, neque Natalis Domini, cum de matre nascendo non accepit stolam primam, sed moriendo primam, et resurgendo secundam.

« Modo quælibet octava dies fit sequentis intuitu prima. Dies vero judicii post septenarium hujus temporis affutura, quia non ulterius dies alia subsequitur, octava fiet, et octo beatitudinum collativa. »

Lib. vi, p. ii, tit. i-xiv. — D. 2, De cons. c. 1, 2, 3, 7, 4, 5, 6, 13, 21, 4, 67, 22, 36, 72, 73, 55, 32, 33, 34, 55, 48, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 71, 76, 82, 75, 77, 78, 53, 46, 47, 69, 70, 52, 51, 93, 22, 30.

Lib. vi, p. iii, tit. i-xxxviii. — D. 4, De cons. c. 2, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 18. - D. 3, De cons. c. 21, 22, 23, 24, 25, 26. - D. 4, De cons. c. 19, 21, 24, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 114, 116, 115, 71, 158, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 95, 99, 98, 100, 10, 102, 105, 90, 91, 92, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 142, 143, 146, 4. - D. 5, De cons., c. 4. - D. 4, De cons. c. 125. - D. 5, De cons. c. 4. - D. 4, De cons. c. 124. - D. 3, De cons. c. 18. - D. 4, De cons. c. 123, 149. - D. 5, De cons. c. 11, 12.

Lib. vi, p. iv, tit. i-vii. — D. 4, De cons. c. 51, 56, 62, 63, 67, 64, 65, 66, 68, 69, 70.

Lib. vi, p. v, tit. i-iii. — D. 4, De cons. c. 127. - D. 3, De cons. c. 20. - D. 5, De cons. c. 10. - D. 4, De cons. 39. - D. 3, De cons., c. 48, 49.

(11) Ita, exempli gratia, citat Laborans p. ii, tit. v, post cap. 13. D. 2, De consecratione sequentia capita: *Relatum. Comperimus supra lib. iv, p. vi, tit. iii. In cena. Seculares. Hi. Etsi. Tit. vi Si quæviscunque*, supra p. i, tit. v. Quæ capita conspiciuntur capp. 11, 12, 16, 17, 19, 20, et 14 ejusdem distinctionis 2, De cons. - In parte iii, tit. xxx ejusdem libri sexti citatur post cap. 142. D. 3, De consecrat., cap. *Firmissime*, quod invenitur in dist. 4, De cons. cap. 3, et ibi adnotat: *Supra lib. iv, p. viii, tit. ix, col. 2. In eodem titulo sunt de baptismo alia.*

lac in diversas compilationis partes distribuit, prout A argumentorum, quæ ibi tractabantur natura postulabat (12). Quo in loco laudandus profecto potius quam vituperandus Laborans nobis videtur.

Jam vero ex totius compilationis titulis quos Zac- curia in dissertatione quam supra laudavimus, pu-

§ III. De modo quo Laborans capitula ex Gratiano Decreto desumpta disposuerit. — *Fragmenta ex Laborantis libris « De justitia et justo, ad Majoronem, magnum Siciliae admiratum, » et « De vera libertate, ad Hugonem Panormitanum archiepiscopum. »*

Methodus quam, uti superius demonstravimus, Laborans secutus est, postulabat ut capitula ex Gratiani Decreto hinc inde conquisita exciperet atque ordinatim suæ compilationi insereret. Licet hac de causa sæpis in Gratiani seriem invertere, argumentaque ab eo mutuata ad aliam omnino for- B mam revocare debuerit, non raro tamen integras distinctiones, vel quæstiones, si pauca earum capi- tula excipias, recepit immutatasque suæ compila- tioni opportune attextit. Qua de re, cum jam sæpe locuti simus, nihil dicendum superesse putamus, ac potius modum explicabimus quo singularia titulo- rum capitula conjunxit.

Laborans, Gratianum imitatus, capitula quæque, ubi opportunum videbatur, brevi quadam adnota- tione conjungere, atque unius cum altero nexum vocula unde significare studuit. Adnotationes vero ipsas non raro cum iisdem Gratiani verbis expres-

(12) Pauca exempla. In lib. iv, p. iii, tit. xviii- xxv, capita ex Gratiano desumpta ita se excipiunt. C. 26 q. 7, c. 40, 9, 12. D. 3, De pœnit. c. 33, 34. D. 4, De pœnit. c. 5. D. 5, De pœnit. c. 4, 5, 6, 7, 8. C. 11, q. 6. c. 1. C. 53, q. 2, c. 15. C. 30, q. 2, c. 5. D. 33, q. 2, c. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 14. C. 26, q. 7, c. 5. C. 12, q. 2, c. 17. C. 32, q. 4, c. 5, et 4, 7, 8, 10, 9. D. 2, De pœnit. cap. 5, 8, 11, etc.

Eodem modo citantur in lib. iv, p. ix, tit. xiv, capitula 7-21 distinct. primæ De pœnitentia.

(13) « Porro quia juxta Leonem et Innocentium videtur quod ordinatio talis haberi rata possit et irrita, quia etiam Constantinopolitana synodus alias rata culpa Maximi revocavit in irritum, ad hæreticorum omnimodam exsufflationem: nam videntur Innocentius, Damasus et Urbanus, si quid potestatis Negzelon, ut putabatur a profanis, accepit vel ordinis alicui tribuit, irritare et deputare quasi non fuerit, quam ob rem Daibertus ostenditur ordinandus ac si non antea fuerit ordinatus. Augustinus autem ad sacramentorum solummodo loquitur veritatem. Sacramentorum namque alia sunt necessitatis, alia dignitatis. Non necessitas legi, sed lex necessitati subjicitur. Sacramenta salutis necessaria, quia iterari non possunt, cum sint vera, auferri vel amitti non debent; sed cum pœnitentia rata esse permittantur. Sacramenta vero dignitatis nisi digne fuerint administrata, ita ut a dignis provehantur et digne esse pro certo desinunt dignitates. Non ut minutarum veritas mysterii, sed officium cesset ministranti. »

« Objicitur iterum Damaso, Innocentio et Urbano: Semel consecratus, ut ait B. Gregorius, iterum consecrari non debet. Item sacramenta quæ ab hæreticis in forma Ecclesiæ ministrantur, sicut astruit Augustinus, reiterari non debent, ne non homini, sed sacramento fieri videatur injuria. Respondetur autem quia illud Gregorii de his intelligitur qui

blici juris fecit melius quam ex quacunque alia re dignosci poterit quomodo Laborans Gratiani De- creti argumentum in novum ordinem redegerit, ac suam compilationem disposuerit, ad hanc proinde dissertationem benevolam lectorem remittimus.

sit, quod etiam fecit ubi ea quæ vocantur *dicta Gra- tiani* insimul cum capitulis recipienda esse duxit. Nonnunquam tamen ea paululum immutavit; quæ- dam etiam in breviorum, quædam in ampliorem B formam redegit. Quas Gratianus res historicas com- memorat, eas Laborans accuratius narrat, atque alias addit quæ majoris momenti sunt.

Plerumque ingeniose admodum ac mira cum eru- ditione disputat, tantamque tum Romani, tum ec- clesiastici juris scientiam in hisce animadversioni- bus adhibuit, ut nullibi luculentius illorum tem- porum fori usus cognosci possit; Laborantem vero in ejusdem fori exercitationibus versatissimum fuisse mirifice pateat. Nos hic quædam tantummodo ex hisce *dictis* adjungimus, quibus loca ex Gratiano desumpta nempe c. 4, q. 4, c. 11, *de promotione hæ- reticorum* (13); c. 16, q. 4, c. 21 et 24, *de promo-*

consecrationem sacerdotalem aut episcopalem acce- perunt, qui aut per manus impositionem cum ad Ec- clesiam redeunt effectum suæ unctionis accipiunt aut ab ejus administratione perpetuo cessare jubentur. Similiter illud Augustini de eadem mystica unctione et de sacramento baptismatis intelligitur. Sunt autem in Ecclesia alii ordines qui sine sacramenti unctione sola episcopali benedictione cum quadam vasorum vel indumentorum distributione præstan- tur, ut levitarum et infra, hi quamvis ab hæreticis ordinentur tamen ad Ecclesiam redeuntes in ejusdem suscepti gradus nominis, si alias digni fuerint, ab Ecclesia ordinatur, nec fit in eis iteratio numeris, cum nihil eis ab hæreticis doceatur fuisse collatum.

« Sed mirum tamen est hæreticum posse cuique tribuere maxima et non minima, dare presbyterium et pontificium, non vero posse diaconium et quod infra. Si non potest minima, quomodo poterit ma- xima? Quapropter aut diaconus bis ordinari valet aliquis ab hæretico, aut non episcopus neque sa- cerdos. »

« Distingunt aliqui sic: Hæreticorum aliquis ordi- natur foris ab hæretico, alius intus a Catholico, et postmodum fit hæreticus. Qui post Catholicam suam ordinationem fit hæreticus, aut reordinatur ab hæretico aut non. Si reordinatur, per reversio- nem ad Ecclesiam nec ulteriorem suscipit ordinem, nec retinet jam susceptum. Unde *Saluberrimum* su- pra lib. iii, p. ii, tit. iii. Si non iterat ordinem, re- versus forte retinet jam intus foris susceptum, sed non alium suscepturus. Unde *Si quis, Omnis cujuslibet*, lib. ii, p. 1, coll. 1. *Si quis hæretico* supra. Retinet quidem nisi ad subversionem fidei ordinatur foris. Unde *Convenientibus* p. ii, tit. xxiii.

« Qui vero foris ordinatur vel ab illo qui ultima manus impositionem receperat in ecclesia ultima unctione promotus est, ordinatur, sacramentum ac- cipit ordinis non autem ordinis executionem, id est virtutem sacramenti, quia jam in dante virtus ill

tionem monachorum in clerum (14), et c. 23, q. 8, c. 20, de comitatu bellico episcoporum illustrantur (15).

Nonnunquam suis animadversionibus quædam immiscuit, quæ ad sui ipsius vitæ conditionem pertinent, quæque non injucunda sunt. Sic ad cap. 23, q. 4, c. 2¹, narrat quemadmodum, perfectis Lutetiae

non est. Qui sic ordinatur, post reditum non in eo reiterabitur ordo, sed si oportet, per benedictionem sacerdotis et vocat onem Spiritus sancti confirmabitur. Unde *Ordinatio* tit. xvi, *Convenientibus* tit. xiii, *Ab excommunicatis* supra p. iii, tit. iii, *Quod quidquam* supra.

« Præter formam tamen Ecclesie nec sacramentum accipit aliquis ordinis veluti ne baptisni. Porro si ab illo suscipit ordinem qui foris ultima est promotionis unctione perfusus, si necessitas vel militas interpellat, ordinabitur ut non hactenus ordinatus, quia nedum ordinis executionem virtutemve sacramenti, sed nec sacramentum suscipit ordinis. Unde Daibertus. *Qui perfecte* supra. Quid igitur i lud Augustini est. *Sicut*, inquit, *redeunti non reditur quod foris habebat, sic venienti repetendum non est, quod foris acceperat?* supra cap. *Quod quidam*. Sed hic nihil accipit. Aliquibus autem videtur utrumque possibile, ut videlicet ab eo qui est novissime foris inunctus et minime tribuantur et maxima, sed alterum non deputabile ut de Maximo dictum est qui tamen canonicè fuisse creditur ordinatus, supra lib. i, p. ii, tit. x, cap. *Propter*. Nam et Dominus qui cum segete zizania cognoscit in area, eisdem zizaniis est dicturus: Tamen dico vobis, nunquam novi vos; item filios Abrahamæ Judæos non deputat filios Abrahamæ. Dicit etiam illos ex Deo non esse, cum tamen dicat Apostolus, quoniam ex ipso, per ipsum et in ipso sunt omnia. Sed et idem Apostolus ait, Sine charitate nihil sum, cum reprobus sine charitate sit animal. *Imperiali* supra lib. i, p. viii, tit. xiv: Ast in omnibus id videndum quod sacrosanctæ videtur Ecclesie. » — Lib. iv, p. viii, tit. xiii, coll. 2, fol. 156.

(14) Pius P. *Sicut licet canonico regulari parochiam tenere, ita et monacho, uterque vero ex dispensatione Ecclesie potest esse archidiaconus vel episcopus, ita tamen ut unusquisque maneat in suo ordine.*

« Sciendum ergo quod ecclesiastica narrat historia, monachos ante tempus papæ Eusebii, Zosimi et Siricii clericos non fuisse; ait et Leo Augusto *Generaliter* supra lib. i, p. vii, tit. xv, fol. 36. — C. 16, q. 1, c. 40. — Postea quidam ex monachis clerici facti sunt. Deinde processu temporis nonnulli de talibus clericis etiam in presbyteros vel diaconos promoti sunt. Nonnulli vero sunt in *cardinales* a Romanis sublimati pontificibus, vel a plebibus expectiti, cum proprii abbatis assensu ab episcopis sunt ad ministrandum populis instituti. Talibus et taliter eductis e claustris monachis, in populo prædicare licet, et cætera quæ sacerdotali pertinent officio, publice exercere, tum et his universisque sacerdotibus, quia prorsus eadem consecratio non obsistat. Pro eis namque singulis, in consecrando illos, ita singulatim ait episcopus: consecrentur et sanctificentur manus istæ, ut quidquid sacrificaverint consecratum sit et quidquid benedixerint, benedicta sint, et cum his idem subsequens episcopalis benedictio largiatur. Habent igitur ex benedictione consecrationis omnes sacerdotes monachi quæque sicut et non monachi prædicandi totiusque sacerdotalis officii potestatem, executionem vero potestatis non omnes. Qui tamen habent, ex institutione qualiter diximus habent. Sic licet monachis, S. Gregorio et B. Martino et Augustino Anglorum episcopo, prædicare plebibus licuit. Alioquin, nullis est monachis licitum, nisi commonefactis divitijs. In hunc mo-

A Parisiorum studiis, per Germaniam iter faciens hospitiis fuit receptus, ubi etiam (16) locum in quo natus fuerat commemorat. Codicis librarius in margine tabellam depinxit, quæ Laborantem cum hospite colloquentem ac iter parantem exhibet, quam Ughellius, Italiae sacre auctor, tanti fecerat,

dum ut B. Gregorius in dialogo refert: S. Benedictus homines montis Cassini perduxit ad fidem, et aram Apollinis erectam ibi subvertit. Item: Cuidam Equitio angelus in somnis apparens eum ad prædicandum misit; qui cum de vitio linguæ conquereretur, angelus *flebotomo* tetigit linguam ejus, et a toto vitio illo curavit. Sciendum quoque est monachos vel alios ad officium clericale, id est administratorum plebibus, hoc est ad animarum curam in ecclesiis secularibus institutos monasteriorum tenere gubernacula non debere. Unde *Dudum*. — C. 18, q. 2, c. 27. — Ad lib. iv, p. iv, tit. xv, fol. 112.

(15) « In Registro etiam legitur quod B. Gregorius civibus Tuscie ut contra Longobardos arma pararent mandavit et militantibus stipendia decrevit.

« Sed aliud est velle occidere hostes, quod Gregorius formidavit, aliud autem velle occidi, neque se neque suos, et ideo velle eos tueri armis et vallare clypeis, ut Leo et idem Gregorius studuerunt, atque etiam apostolus Paulus, ut in Actibus legitur apostolorum. Unde sacerdotes licite possunt his quibus armorum licent exercitia, persuadere vel quibuslibet auctoritate sua ut ea arripiant imperare, quatenus et defensio sint bonis et ultio. Unde *Nostris adversus* supra tit. xxi. — C. xxiii, q. 3, c. 3.

« Rursum autem intelligit Nicolaus esse reprehensibile sine consensu Romani pontificis episcopos ad comitatum proficisci vel castra, quia emendandi moris tunc usque fuerat episcopis gallicanis sive tributaria imperatori possideant, fortassis empta vel ecclesiis beneficio collata virorum, unde qui Cæsari solvenda persolvant, tributum scilicet vel armatos, vel ut assint curie vel labori castrorum, sive episcopus duntaxat obnoxia, ut decimas et primitias et oblationes quascunque fidelium. Si enim episcopus ad exercitium ultro vadit ut subveniat miseris, pium est. Si invitatus a religioso principe, ut eum salubribus consiliis et orationibus adjuvet, dignum est. Si autem vocatus ut principi debitum reddat obsequium, jus est. Sed nullimodis habet ire nisi a pontifice Romano permittitur. Unde *Quo ausu*. » supra lib. ii, p. ii, tit. xiii. — C. 23, q. 8, c. 26. lib. iv, p. v, tit. xiii, coll. 1, fol. 155.

(16) « Autumat quoque superfluum, orationem vel quidquam boni fieri, ut prædestinati salventur, quoniam quidem ut provisus necessario evenient, ita prædestinati necessario salvabuntur. Ad quod si Laborantem consulis, ipsum et hospitem illius audi. Ad floridum Florentinae patriæ mihi natale solum et ad vallis Arnisaenæ, Pontormæ, natiuitatis meæ nobile castrum, cui nomen indidit vicinissimus ei pons, et fluvius Orma, de Francorum climate per Alemanniam regressum feliciter a scholis habens, a quodam faustæ memoriæ pio viro, cui sit in cælo palatium, decenti gratitudine sui receptus hospitiis. Cumque vellem protinus ut de meo sumptu mihi quidem Laboranti necessaria pararentur et hospiti: « Absit, ait illi liberaliter bonus hospes! Profecto nempe quoniam tibi sui largitus hospitium, nomine hospitii necessaria cuncta simul sui complexus et adjuncta quieti. » Sic igitur et utique sic, cum in prædestinatione siderea promissa victuro sit civitas, civitatis nomine via quæque civitas accipitur, et in via suffragium, ut sit via, prædestinati sanctitas et suffragium, interventus Ecclesie. Unde *obtinere*. » C. 23, q. 4, c. 21. Ad lib. iv, p. v, tit. xx, coll. 3, fol. 139.

ut ejusdem exemplar operi quod *De purpuratis viris Florentinis* edere in animo habebat, inserere voluerit.

Item alibi opus commemorat, quod *de justitia et justo ad Majorem magnum, Siciliae admiratum* (17), atque aliud quod *De vera libertate ad Hugonem Panormitanum archiepiscopum* conscripserat (18). Auctor in hisce locis semper nomen suum indicat, scilicet *Laborans*, unde eruitur nomen istud familiae proprium, ac non auctori *ob summum laborem*, ut falso Suarezus autumat, inditum fuisse. Mirum forsitan alicui videri poterit, ut *Laborans* dum se ipsum pluries in opere nominet, nullibi, ne semel quidem, Gratiani aut ipsius Decreti mentionem faciat. Hoc tamen facillime explicari potest, si perpendimus Gratiani Decretum omnibus notum adeo cognitumque fuisse, ut primo veluti intuitu quilibet nexum perspiceret qui ipsum inter ac *Laborantis* Collectionem intercedit.

Ad modum dividendi quem Gratianus in Decreto adhibuit, quemque significamus cum de *partibus Gratiani* loquimur, quod attinet, ipsum *Laborans* aequae adhibuit; alio tamen nomine, *collationis* nempe, indicavit.

Cæterum Gratiani distributionem minime sectatus est, neque semper et ubique capitula in collationes dividit; at in illis tantummodo titulis, in quibus major eorum numerus occurrit, collationes fecit, unde patet ideo illum hoc fecisse, ut facilius capitula citari atque inveniri possint. Hinc etiam fit ut hunc dividendi modum non pro integrâ quâdam parte, uti Gratianus cum partibus tam in distinctionibus quam in quæstionibus fecerat, adhibeat, neque uti Gratianus a primo distinctionis aut quæstionis capitulo incipiat, atque eundem dividendi modum usque ad finem retineat. Cæterum *Laborans* non nimis sæpe titulos in collationes distribuit (19), atque ubi illas fecit, pro arbitrio pauciores aut plures adhibuit.

In quo vero *Laborans* a Gratiano maxime differt, illud præcipue est quod quæstiones in quas hic

(17) Vide appendicem hujus Dissertat.

(18) Ad c. 1, q. 7, c. 27. Lib. II, p. 1, tit. 1, coll. 4, fol. 63. *Laborans* agit hic de simonia, quam omnium criminum summum reputat, ipsoque adulterio gravius. In testimonium vocat S. Clementis P. verba a Gratiano, c. 32, q. 7, c. 16, relata: *Quid in omnibus peccatis adulterio est gravius? secundum namque in pœnis obtinet locum, quoniam quidem primum illi habent, qui, aberrant a Deo, etiam si sobrie vixerint*; quæ verba *Laborans* deinde ita commentatur: « Sic fere nihil in peccatis est adulterio gravius, etiam est adulterium quam simonia vel apostasia levius. Sed apostasia fit intus, foras exit ibique perficitur. Adulterium vel simonia fit intus et ibi consummatur et permanet. In omnibus ergo peccatis intra Ecclesiam consistentibus, tempore B. Clementis ut opinantur, nullum reputabatur adulterio gravius. Nunc autem simoniaca pestis adeo lascivit exuberanter et crevit, quod adulteros excessit ad castos, polluit virgines, fœdavit cœlibes, religiosos infecit et omnia pene mundi collegia maculavit. Unde nil mirum, si nunc in Ecclesia, nulla nec etiam Sabelfi, utpote suorum nu-

merum et potentatu minora, crimina, possunt hujus milleformis immensitati pestilentie comparari. De hac in libello, quem *De vera libertate* composui, sic invenitur: *Simonia penes infaustos quibus est spiritualium gratia venalitas, est famosa peccatrix, quam horrere putetur, impudicus ejus amator et in publico detestatur semper et sæpe damnat ad verba. Gaudet tamen obscenis illis jugari contractibus quotiescunque furivis ingeniis clandestina sese præbet occasio, vel manifeste furentibus, paralogistica species nuptialis. Igitur hodie simoniacum scelus est adulterio gravius, dignorum scilicet bonitatem plus opprimens, et ab ecclesie terminis immobilibus, quia tamen supereracrescentis multitudinis et præpotentium mole per industriae commenta firmatur.* »

A secundam Decreti partem diviserat, penitus neglexit, ac negligere etiam debuit, si divisionis formam in libros, partes ac titulos adhibere voluisset. Cum vero non parum commodi illa Gratiana distributio afferret, eam *Laborans* alio modo supplere studuit. In suis enim dictis, quibus, uti vidimus, singula capita conjunxit, tum antecedentis, tum consequentis canonis facti speciem exhibet: hac autem proposita, divisionem instituit, quam *distinctionem* appellat. Difficultates quas opponit statim aut adductis aliis canonibus, aut propriis observationibus dissolvit, ac responsonem appellat *solutionem*. Allquando adjungit: *solvitur ita*. Non raro solutionibus novas opponit difficultates, quas modo *contrarietates* aut *contrarium*, modo breviter hac vocula: *contra*, significat. Responsa quæ ad has difficultates proferuntur appellat, *solutionem contrarii*, vel si paulo post difficultatem solvit, *solutionem contrarii superioris*. Nullibi hanc divisionis rationem in ipso textu commemorat, sed in margine tantum hæc verba, *distinctio, solutio, aut solutio contrarii superioris* adnotat.

Pauca adhuc dicenda supersunt de modo quo *Laborans* locos suæ Collectionis citat, ubi a Gratiano omnino differt. Ipsi enim in more est ut locis quibusdam loca parallela ascribat, quæ *concordantes* vocat. Hoc maxime in dictis ab ipso factum vidimus, quæ sæpe ejusmodi tantum locis constant. Horum autem locorum textus tum in antecedenti tum in consequenti aliquo libro aut ex parte aut ex integro exhibetur; quare accurate et librum et partem et titulum significat ubi in opere inveniri potest. Quod si habetur in priori aliquo libro, illud indicat vocula *supra*; si in posteriori, vocula *infra*. Locum ipsum, quem semper *capitulum* vocat, initialibus verbis affert, quæ semper libri, partis et tituli numerum præcedunt. Si vero loca parallela in eodem libro aut libri parte exstant, nunquam librum et partem, sed solummodo titulum adnotat. Capitula tamen titulorum, qui *collationes* habent,

mero et potentatu minora, crimina, possunt hujus milleformis immensitati pestilentie comparari. De hac in libello, quem *De vera libertate* composui, sic invenitur: *Simonia penes infaustos quibus est spiritualium gratia venalitas, est famosa peccatrix, quam horrere putetur, impudicus ejus amator et in publico detestatur semper et sæpe damnat ad verba. Gaudet tamen obscenis illis jugari contractibus quotiescunque furivis ingeniis clandestina sese præbet occasio, vel manifeste furentibus, paralogistica species nuptialis. Igitur hodie simoniacum scelus est adulterio gravius, dignorum scilicet bonitatem plus opprimens, et ab ecclesie terminis immobilibus, quia tamen supereracrescentis multitudinis et præpotentium mole per industriae commenta firmatur.* »

(19) Entitulos in collationes divisos. Lib. II, p. 1, coll. 1, 2, 3 et 4. P. III, tit. XVI, col. 1 et 2. Lib. IV, p. IV, tit. 1, coll. 1 et 2. Tit. XXIII, col. 1 et 2. P. V, tit. XXII, col. 1, 3, 4. P. VII, tit. XVIII, coll. 1 et 2. P. VIII, tit. VIII, coll. 1, 2, 3. Tit. IX, coll. 1 et 2. P. IX, tit. VII, coll. 1 et 2. Tit. XXII, coll. 1, 2, 3. P. XI, tit. II, coll. 1, 2. Lib. V, p. 1, tit. VII, coll. 1, 2, 3, 4.

ros petra, petra autem erat Christus (*I Cor. x*); » **A** auditus cordis non quia petra esset Christus; sed quia significabat Christum, qui aqua sapientiae ros potat.

XV. Cum autem dicimus, in domo orationis, id est in ecclesia orandum, inimici veritatis contra nos inducunt illud Evangelicum: « Tu autem, cum craveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito; et Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi (*Matth. vi*). » Ex his enim aiunt orandum esse in cubiculo, non in ecclesia.

XVI. Sed, si orandum est in cubiculo, non in ecclesia; Jesus Christus in cuius ore dolus non fuit, erravit, cum vocavit domum orationis, si ibi non oratur. Si autem verum dixit, in eo quia verum Veritas dixit, domus orationis est quia ibi orandum est. Item si in ecclesia orandum non est, peccaverunt Petrus et Joannes, qui ascenderunt ad templum ad horam orationis nonam. Item peccavit Paulus; peccavit Anna, quae non discedebat a templo, jejuniis et orationibus serviens nocte ac die; quod utique sentire, extremæ dementiæ est. Constat igitur, orandum esse in ecclesia, tum auctoritate Christi, tum exemplis apostolorum, aliorumque sanctorum.

XVII. Orandum tamen est ubique sicut Apostolus ait: « Volo viros orare in omni loco, levantes puras manus, sine ira et disceptatione: similiter et mulieres (*I Tim. ii*). » Et Propheta: « In omni loco dominationis ejus, benedic, anima mea, Domino (*Psal. cii*). » Cum ergo ubique sit orandum, voluit Deus specialiter esse locum orationi deputatum, scilicet tantum ad orandum et serviendum Deo, ut tanto attentius fiat oratio, quanto ibi soli vacatur Deo, ne quid aliud fiat. Alia quippe loca, pluribus sunt plerumque negotiis implicata. Et ideo, si ibi oret quis, velit, nolit, nonnunquam interrumpitur. « Muscæ namque morientes perdunt suavitatem unguenti (*Eccle. x*). » Causæ quippe temporales muscarum more, per insolentiam se ingerentes, corda orantium confundunt; ne orationes, quæ per se, velut aromata fragrant, suavem reddant Deo in orantibus odorem.

XVIII. Cum ergo ait Dominus, ut oraturus intret in cubiculum, non statuit, ut lectus materialis sit locus orationis, nusquam enim hoc fecit: nusquam vocavit lectum, vel thalamum, domum orationis. Sane templum vocat domum Dei, et domum orationis. Non ergo intelligendum est de lecto maritali, sed spirituali. Vocat igitur cubiculum, secretum cordis; ubi si bona est conscientia, suaviter quis pausat; si vero mala, vehementer gravatur. Oraturus itaque quis, secretum cordis intrare debet; ut non tantum ore, sed et corde oret. Cubiculum cordis intret, ne mens per exteriora fusa, fructum orationis perdat. In se vero reversa, tanto facilius per orationem impetret, quanto cunctis aliis expectis, soli Deo vacare contendit. Et ideo, quando orationi insistitur claudendum est ostium, id est

ut desideria illa carnalis admitter coelestis or aditu, a super. Hæc est oratio aures Patris clauso ostio. Unde sub abscondito, r.

XIX. Præter contra nos per et inducunt illis apostolorum; sed non Propheta dicitem scabellum scabitis mihi quietionis non omnia? (*Act. habitat in manu hominis illuc ad*

XX. Ad quod Deus non habet clauditur, aut est enim, et ideo non circum. Cui enim commodum continet in domo tua. Non sic habet ibi includatur.

XXI. Præter sicut idem auctor; sed habet. Unde Apostolus Domini non fidem in cuncta de Christo Propheta: culum suum (*Lxxvii*). »

XXII. Præter habitatio et ideo: dum plerumque ac ferventem orationem poris (ubique perfectio quibus ubique plerumque regere in s

ensis sub Alexandro III anno 1179 habiti canones A *Marco*, et apud Gregorium *Matthæo* cardinali inscripti sunt, interque illos decretalis quoque ejusdem papæ littera conspicitur, quam ad magistrum *Laborantem S. Mariæ in Porticu diaconum cardinalem, apostolicæ sedis legatum*, Collectionis nempe de qua hic disserimus auctorem, inscripta est. Eandem decretalem attamen mutilam et sine inscriptione Joannes Wallensis Decretalium Collectioni, quæ inter antiquas vulgo secunda appellatur, inseruit cap. 2 De testibus, lib. II, tit. XII. Gregorius IX eam denuo in cap. 20 De testibus et attestationibus, II, 20, exhibet; diversam tamen utrobique habet inscriptionem, nam apud Joannem

Cæterum cum tam pauca habeat *Laborans* quæ in Gratiani opere minime reperiuntur, merito dicere possumus Decretum maximam ac fere integram Collectionis materiam ipsi suppeditasse.

In quinto vero compilationis nostræ libro plurima habentur loca ex jure Romano, ex Digestis nempe, e Codice atque ex Novellis Constitutionibus desumpta; in quibus colligendis *Laborans* Gratianum longe superavit. Cæterum ea non ex aliquâ antiquiorum canonum collectione, sed ex ipsis Romanorum legitimi collectionibus desumpsisse videtur.

§ V. De collectionis merito, maxime si cum Gratiani Decreto conferatur.

Cum ordinem et methodum quem tum *Laborans* tum Gratianus in adornandis canonum collectionibus secuti sunt, attente consideramus, nullum dubium suboriri potest quin *Laborans* in multis Graciano palmam præripuerit. Ubique enim deprehendimus ipsum et magis certam et magis absolutam methodum sibi præfixisse, eamque in argumentorum dispositione semper præ oculis habuisse, ita ut universum *Laborantis* opus ad certa capita reduci facile posse videatur, quæ apprime inter se cohererent, atque ingentem ecclesiasticarum le-

B gum copiam ad certas veluti classes revocant.

Laborans totus in eo est ut operis sui systema perquam absolutum undique fiat: hinc sui liosorum commodum sæpissime neglexit et cum ubique concordantias ac contrarietates apponere velit, non raro titulos seu capitularia etiam inserere coactus fuit, in quibus nihil aliud fecit quam capita indigitare quæ alibi inserta conspiciuntur. Aliquot hic nos exempla exhibemus, ut pateat, quantum incommodi hæc forma secum ferat (25).

hoc impetitione absolvimus, et eidem in perpetuum C silentium imposuimus, auctoritate apostolica stantentes, ut ille vel alius nomine suo jam dictum episcopum aut vos vel ecclesiam vestram super hoc de cætero non valeat molestare, aut in causam deducere. Decernimus ergo, etc., diffinitionis paginam. — Lib. IV, p. III, tit. VI, fol. 98 et 99.

« ALEXANDER P. III JOANNI episcopo Casertano.

« Supereo quod ex tuis litteris intelleximus, filium Adalardi lateris presentium et filium sororis suæ, filium Stantionis sororis quondam ejusdem A. quas idem S. non de sorore ipsius, sed de alia, quam post ipsam accepit, sustulerat, esse conjunctos, tuæ prudentiæ presentibus litteris innotescat, quod si ita est, eos sustinere non debes insimul esse, sed potius sunt ab invicem separandi, quia contubernia potius quam matrimonia possunt vocari, cum hujusmodi affines etiam in tertio gradu conjuncti, non debeant insimul remanere. — Lib. IV, p. IX, tit. VI, fol. 168.

« ALEXANDER III P. archidiacono et capitulo Brundisino.

« Constitutus in presentia nostra V. later presentium, parochianus vester, proposita nobis assertionem monstravit quod uxor sua diuturno correpta languore nequaquam ei debitum reddere valens, ut ipsa fieret monialis frequenter ab eo licentiam et instantissime postulavit. Cui vir ipse tandem quamvis incaute satis et illicite super hoc assensum, ut et idem asserit, præbuit. Verum illa sic ad monasterium transeunte, vir nec se votum castitatis facere, nec ad religionem velle transire, constanter in presentia multorum proposuit. Procedente vero tempore, cum famula sua dormivit, et filiam ex ea, quemadmodum et ab ipso dicitur, substulit. Metuens ergo continuationem criminis et metuens recidivam, suppliciter a nobis expetit ut ei licentiam ducendi uxorem, quæ suam infirmitatem sus-

ceptet, clementius indulgeremus. Cum igitur uxor aut vir juxta canonum sanctiones et alterutro consentiente digne nequeat statum conversionis assumere nisi pariter convertatur et alter, licet nonnullis ahominabile videatur ut mulier de claustris ad nuptias sæculares debeat revocari, volumus ut prædictam mulierem de monasterio vos per omnia relaxetis, et ut uxorem suam illi, omni excusatione cessante, reddatis. Tolerabilis enim est ut vir antefatus uxorem hujusmodi habeat, quam per adulteria multa discurrat. — Lib. IV, p. XI, tit. IV, fol. 196.

(25) Prins titulos uti in *Laborantis* opere inveniuntur dabimus, dein eorumdem titulorum rubricas describemus, quæ ex capitulario quod partem præcedit desumimus, ut ita pateat in hisce titulis argumenta indicari quæ sane majoris momenti sunt ac fusiùs tractari debuissent.

Lib. V, pars V.

D T. XI. Quoniam. Si quis episcopus per. Supra. lib. II, p. I, tit. I, coll. 1.

T. XII. Quicquid. Ibidem: Si quis episcopus præ. Ibidem, coll. 3.

T. XIII. Omnis cujuslibet, lib. II, p. I, tit. I, coll. 1. Si qui presbyteri. Tit. III, Saluberrimum, lib. III, p. II, tit. III.

T. XIV. Ventum est, lib. I, p. IV, tit. XI.

T. XV. Sicut is, lib. II, p. I, tit. I, coll. 1.

T. XVI. Qui in qualibet, lib. I, p. IV, tit. XI.

T. XVII. Pervenit, lib. II, p. I, tit. I, coll. III, Statuimus. Supra p. IV, tit. VI. Ibidem alia.

T. XVIII. Quicumque sane. Eos qui. Presentium, Supra lib. II, p. I, tit. I, coll. 1.

T. XIX. Si quis dator. Ibidem coll. 3.

T. XX. Patet Simoniacos. Ibidem coll. 4. Sane quisquis. Infra lib. V, p. I, tit. VI, coll. 4.

Rubricæ vero sunt hæc:

T. XI. Si vel laicus Simoniacæ manus accepit, aut

Justa collationem affert, eaque citando modo voce **A** explicat, uti videre est ex iis quæ in nota apponimus (20).
 Hunc citandi modum Laborans ipse ad calcem libri primi

§ IV. De fontibus quos præter Gratiani Decretum Laborans adhibuit.

Laborantem minime fugere potuit, Gratianum ad compilandum decretum, antecessorum suorum et maxime Burchardi, Anselmi et Ivonis collectionibus usum fuisse. Hinc minime dubitari potest, ipsum quoque illas aliquando aluisse, præsertim ut argumenta haberet, quæ in suis concordantiis et contrarietatibus proponeret.

Ad Burchardi opus quod spectat, quatuor tantummodo capitula ex illo decerpit, ac peculiariter librum et caput adnotat, quod in nullo alio opere quod laudat, fecit (21); Anselmi et Ivonis operibus raro etiam usus est; quædam exempla in iis existant quæ in appendice ex Laborantis compilatione dabimus.

Præterea apud Laborantem nonnulla loca detegimus quæ in nulla alia canonum collectione invenire potuimus, quæque ab ipso laborante collecta videntur. Innocentii II decretalibus litteris, quibus posteriores nullæ in Gratiani decreto habentur,

(20) En verba Laborantis: « Illud autem in hoc et in sequentibus libris advertas, quoniam ad concordantias et contrarietates invenendas: hæc dictio *supra* vel *infra* crebro ponitur utilibet; littera *!* transcisa, vel *p* cum numero, vel *co* cum geminis *ll* transcisis, vel *p* simpliciter, et aliquando nihil. *L.* id est *liber*, *P.* cum numero, id est *parte*, *T.* id est *titulo*, *Co.* cum geminis *ee*, id est *collatione*. *P.* solum id est *paragrapho*. Si ergo *p* cum numero supponitur, in eodem esse libro in quo est præfata dictio cogitatur. Si *!*, in eadem parte. Si *co*, qualiter diximus, in eodem titulo, *p* vero littera si pura, quod est sine numero, sistitur, in eadem collatione vel titulo. Quod si nihil ad *supra* vel *infra* supponitur, id de quo *supra* vel *infra* dicitur, in eadem collatione vel titulo cum *supra* vel *infra* pura posito reperitur. Concordantia vero cui nec *supra* nec *infra* subscribitur, ad *infra* vel *supra* quod proximus est refertur. » Fol. 57.

(21) Laborans citat decretum Burchardi bis in textu et quidem ad lib. II, p. III, tit. XIV, cap. 2, ubi adnotat: « Ex Burchardo lib. XIX, cap. Qui per rizam, quod est cap. 101 hujus libri. » Simili modo allegat cap. 58 libri XI Decreti Burchardi in lib. II, p. III, tit. XXVI, cap. 1, ubi pariter adnotat: *Theodoros in penitentiali et B. lib. XI.* Quod porro loca Burchardiana a Laborante in dictis citata attinet, sunt hæc, ad c. 28, q. 1, c. 41. — Lib. II, p. I, tit. VII:

« Paganorum, non Judæorum mensa permittitur Christianis, quia non paganised Judæi per abusionem Scripturæ communis emittuntur seducere Christianos. Et tamen ut ex concilio Maguntiensis dicitur in B [urchardo] lib. IV, capituli *Catechumenus* [lib. IX, cap. 20], non debet catechumenus in esu communicare vel osculo, cum baptizatis neophytis, id est novitiis agitur, quorum convictu poterat catechumenus improba vel non probe formari. » Eodem fere modo citat Laborans infra lib. VI, p. V, tit. III, fol. 243, ad cap. 29, Distinct. III, De consecratione, cap. 55, lib. III Decreti Burchardi; in B., lib. III,

quasdam ab Eugenio III et ab Alexandro III editas adjunxit.

Unicam tantummodo Eugenii III litteram profert; habetur enim in lib. V, p. II, tit. IV, fol. 214, ejusdem decretum *De juramento calumniæ*, quod tamen in initio et in fine mancum est, atque inscriptione destitutum. Bernardus Papiensis idem decretum, integrum tamen, inscriptionemque præferens, in suam compilationem recepit, et titulo *De juramento calumniæ*, qui est libri primi titulus XXIV, inseruit, quod itidem in Gregorii P. IX Decretalium collectione exstat (22).

Ex decretalibus Alexandri III quatuor Collectioni suæ adjecit, quarum ea quæ Henrico archiepiscopo Remensi inscripta est, pariter in Bernardi Papiensis collectione habetur (23); reliquas vero tres neque in ejusdem pontificis regestis neque alibi invenire potuimus, quare illas hic apponimus (24).

Dein in codicis margine passim concilii Latera-

ex conc. Eliberitano, cap. *Placuit victuras*, statuitur ut picturæ non adorentur, non colantur, neque in ecclesia fiant; verum destitutiõne authentica istud est et vi generalis consuetudinis abrogatum.

(22) Cap. 2, *De juramento calumniæ* (II, 7).

(23) Cap. 5, 6 et 7, *De appellatione* (II, 20); ibique Gregorius IX, cap. 5, 6 et 7, lib. II, tit. XXVIII. Celeberrimus Mansius epistolam hancce inter Alexandri III epistolæ decretales denuo recudit. *Collect. ampliss. concil. t. XXI, p. 1081.*

(24) ALEXANDER III decano et capitulo Saresburiensi.

« Cum Hugo Bivet in nostra esset presentia constitutus, coram nobis et fratribus nostris instanter proposuit, quod Jocelinus episcopus vester in eum præbendam de Britford jam pridem canonice contulisset et vos eum in fratrem et canonicum receperatis. Super quo utique et litteras concessionis ejusdem episcopi et vestrum etiam ac quarundam aliarum personarum testimonium prætendebat. Contra vero dilectus filius vester magister Gislebertus, jam dicti episcopi clericus et canonicus vester, proponebat quod pater ejus præbendam illam usque ad mortem possedit, nec ei aliquo tempore renuntiavit. Adjecit etiam quod licet sibi concessa fuisset, illius ætatis tum temporis fuit, quod curam animarum nequaquam recipere potuit, cum certum sit præbendam illam curam animarum habere et ille quando sibi concedi debuit, ad plus septennis exstitisse dicatur. Cumque in audientia nostra hæc et alia multa hinc inde sæpius proposuissent, nos diligentius attendentes quod pater suus præscriptam præbendam, sicut uterque recognovit, prius habuerit, quare perniciosum erat exemplum, ut ei in eadem quasi hæreditario debet jure succedere, considerantes etiam quod cum præbenda sibi concedi debuit, illius ætatis erat, quod curam non poterat gerere animarum, memoratum episcopum vos et Ecclesiam vestram ab ipsius super

ensis sub Alexandro III anno 1179 habiti canones A ascripti sunt, interque illos decretalis quoque ejusdem papæ littera conspicitur, quam ad magistrum Laborantem S. Mariæ in Porticu diaconum cardinalem, apostolicæ sedis legatum, Collectionis nempe de qua hic disserimus auctorem, inscripta est. Eandem decretalem attamen mutilam et sine inscriptione Joannes Wallensis Decretalium Collectioni, quæ inter antiquas vulgo secunda appellatur, inseruit cap. 2 De testibus, lib. II, tit. XII. Gregorius IX eam denuo in cap. 20 De testibus et attestacionibus, II, 20, exhibet; diversam tamen utrobique habet inscriptionem, nam apud Joannem

Marco, et apud Gregorium Matthæo cardinali inscripta est.

Cæterum cum tam pauca habeat Laborans quæ in Gratiani opere minime reperiuntur, merito dicere possumus Decretum maximam ac fere integram Collectionis materiam ipsi suppeditasse.

In quinto vero compilationis nostræ libro plurima habentur loca ex jure Romano, ex Digestis nempe, e Codice atque ex Novellis Constitutionibus desumpta; in quibus colligendis Laborans Gratianum longe superavit. Cæterum ea non ex aliquâ antiquiorum canonum collectione, sed ex ipsis Romanorum legum collectionibus desumpsisse videtur.

§ V. De collectionis merito, maxime si cum Gratiani Decreto conferatur.

Cum ordinem et methodum quem tum Laborans tum Gratianus in adornandis canonum collectionibus secuti sunt, attente consideramus, nullum dubium suboriri potest quin Laborans in multis Gratiano palmam præripuerit. Ubique enim deprehendimus ipsum et magis certam et magis absolutam methodum sibi præfixisse, eamque in argumentorum dispositione semper præ oculis habuisse, ita ut universum Laborantis opus ad certa capita reduci facile posse videatur, quæ apprime inter se coherent, atque ingentem ecclesiasticarum le-

gum copiam ad certas veluti classes revocant.

Laborans totus in eo est ut operis sui systema perquam absolutum undique fiat: hinc studiosorum commodum sæpissime neglexit et cum ubique concordantias ac contrarietates apponere velit, non raro titulos seu capitularia etiam inserere coactus fuit, in quibus nihil aliud fecit quam capita indigita quæ alibi inserta conspiciuntur. Aliquot hic nos exempla exhibemus, ut pateat, quantum incommodi hæc forma secum ferat (25).

hoc impetitione absolvimus, et eidem in perpetuum C silentium imposuimus, auctoritate apostolica stantes, ut ille vel alius nomine suo jam dictum episcopum aut vos vel ecclesiam vestram super hoc de cætero non valeat molestare, aut in causam deducere. Decernimus ergo, etc., diffinitionis paginam.) — Lib. IV, p. III, tit. VI, fol. 98 et 99.

« ALEXANDER P. III JOANNI episcopo Casertano.

« Super eo quod ex tuis litteris intelleximus, filium Adalardi latoris presentium et filium sororis suæ, filium Stantionis sororis quondam ejusdem A. quas idem S. non de sorore ipsius, sed de alia, quam post ipsam accepit, sustulerat, esse conjunctos, tuæ prudentiæ presentibus litteris innotescat, quod si ita est, eos sustinere non debes insimul esse, sed potius sunt ab invicem separandi, quia contubernia potius quam matrimonia possunt vocari, cum hujusmodi affines etiam in tertio gradu conjuncti, non debeant insimul remanere. » — Lib. IV, p. IX, tit. VI, fol. 168.

« ALEXANDER III P. archidiacono et capitulo Brundisino.

« Constitutus in presentia nostra V. lator presentium, parochianus vester, proposita nobis assertionem monstravit quod uxor sua diuturno correpta languore nequaquam ei debitum reddere valens, ut ipsa fieret monialis frequenter ab eo licentiam et instantissimè postulavit. Cui vir ipse tandem quamvis incaute satis et illicite super hoc assensum, ut et idem asserit, præbuit. Verum illa sic ad monasterium transeunte, vir nec se votum castitatis facere, nec ad religionem velle transire, constanter in presentia multorum proposuit. Procedente vero tempore, cum famula sua dormivit, et filium ex ea, quemadmodum et ab ipso dicitur, substulit. Metuens ergo continuationem criminis et metuens recidivam, suppliciter a nobis expetiit ut ei licentiam ducendi uxorem, quæ suam infirmitatem sus-

peret, clementius indulgeremus. Cum igitur uxor aut vir juxta canonum sanctiones et alterutro consentiente digne nequeat statum conversionis assumere nisi pariter convertatur et alter, licet nonnullis abominabile videatur ut mulier de claustrum ad nuptias sæculares debeat revocari, volumus ut prædictam mulierem de monasterio vos per omnia relaxetis, et ut uxorem suam illi, omni excusatione cessante, reddatis. Tolerabilis enim est ut vir antelatus uxorem hujusmodi habeat, quam per adulteria multa discurrat. » — Lib. IV, p. XI, tit. IV, fol. 196.

(25) Prins titulos uti in Laborantis opere inveniuntur dabimus, dein eorundem titulorum rubricas describemus, quæ ex capitulario quod partem præcedit desumimus, ut ita pateat in hisce titulis argumenta indicari quæ sane majoris momenti sunt ac fusius tractari debuissent.

Lib. V, pars V.

T. XI. Quoniam. Si quis episcopus per. Supra. lib. II, p. I, tit. I, coll. 1.

T. XII. Quicquid. Ibidem: Si quis episcopus præ. Ibidem, coll. 3.

T. XIII. Omnis cujuslibet, lib. II, p. I, tit. I, coll. 1. Si qui presbyteri. Tit. III, Saluberrimum, lib. III, p. II, tit. III.

T. XIV. Ventum est, lib. I, p. IV, tit. XI.

T. XV. Sicut is, lib. II, p. I, tit. I, coll. 1.

T. XVI. Qui in qualibet, lib. I, p. IV, tit. XI.

T. XVII. Pervenit, lib. II, p. I, tit. I, coll. III, Statuimus. Supra p. IV, tit. VI. Ibidem alia.

T. XVIII. Quicumque sane. Eos qui. Presentium. Supra lib. II, p. I, tit. I, coll. 1.

T. XIX. Si quis dator. Ibidem coll. 3.

T. XX. Patet Simoniacos. Ibidem coll. 4. Sane quisquis. Infra lib. V, p. I, tit. VI, coll. 4.

Rubricæ vero sunt hæc:

T. XI. Si vel laicus Simoniacæ manus accepit, o-1

secundum mores civitatis, officium transnominentur. Ad stipulativum dictis legitur in hunc modum:

Cap. 1. *Omnes leges.* D. 1, c. 1.

Cap. 2. *Jus generale,* etc. D. 1, c. 2—5.

Cap. 3—9. — D. 1, c. 6—12.

Romani juris species sunt lex et ceteræ supradictæ.

Cap. 10. — D. 2, c. 1.

Cap. 11—17. — D. 2, c. 2—8.

Amplius autem est et alia quædam juris species, anterioribus longe præstantior, auctoritatis videlicet ecclesiasticæ constitutio. Lex utique non secularis ad ædificationem pertinens spirituales, quæ specificato nomine canon, id est regula, nominantur, de pia sanctorum et Christi dispensatione proveniens, naturæ magisterio non adversa. Habet autem et hæc quatuor in se continentia, species, dominicas institutiones, constitutiones apostolicas, decreta pontificum, statuta conciliorum, et his omnibus insunt oracula prophetarum.

Ad sunt et aliorum præclara munimina patrum et illustrium gloriosa placita vel documenta virorum.

Decretorum vel canonum sicut et legum, aliud singulare, pertinens uni personæ, vel quæstioni, ut epistola decretalis ad collegium vel ad quemquam, scilicet et privilegium, quod veluti privata lex dicitur; aliud generale, quia multis, quod et ipsum particulare est, aliud universale, quoniam universis.

Rursus aliud temporale, ut: *In viam gentium ne abieritis*, aliud perpetuum, ut: *Prædicare evangelium omni terræ*, aliud locale, ut: *Si clerici ad concilia provocant, non provocent nisi ad Africana concilia*. Infra lib. IV, pars IV, tit. XXVII, capituli *Presbyteri*, aliud ex causa, ut: *Da tributum, Symon, pro me et te*; aliud autem et temporale est et locale pariter et ex causa, ut: Anglorum tertia vel quarta generatione contracta matrimonia non solvantur.

Conciliorum quoque vel synodorum aliud universale tanquam ab universis aut pluribus nationibus celebratum, aliud provinciale celebratum sive ab episcopis unius provinciæ et vel auctoritate romani pontificis, ejus sive præsentis legato, vel quia decreta seu canones non promulgat auctoritate primatis aut metropolitæ qui provinciæ præest

Provinciale tamen est et cæteris provinciis ad casus similes amplectendum, cum ad esum agni cui non sufficit Israelita vicinum debeat vocare, unde *de libellis* Infr. lib. I, p. II, tit. XII. Ibidem sunt alia. *Notis* lib. IV, p. I, t. II. Nec silendum, quod inter canones statutum conciliorum brevitate nomine generis usitatus dicitur canon, unde *Nicæna* p. II, tit. XXIII. Decretum usu vulgatore præceptum, prohibitio, vel constitutio pontificum Romanorum, sive in concilio episcoporum, sive in conventu cardinalium roborata. Quod si epistolariter scribatur ab-

sentit dicitur epistola decretalis Si vero privilegialiter scribitur, privilegium nuncupatur, seu præsentis detur seu concedatur absenti. Atamen decreti nomen nonnunquam sumitur ut cujuslibet canonis sanctorumque doctrinæ compaginatæ canonibus. Propterea dicitur et quælibet illa canon.

Causa tam decretalium pontificum scilicet, quam synodaliū canonum præceptio Christi fuit: *Ecce te, inquit, omnes gentes quodcumque suggeret vobis Paraclitus.*

Materia rationalis vitæ modus et via patriæ.

Officium moderata discretione jubere et prohibere, remunerare et punire, indulgere quoque vel permittere et monere. Unde,

Cap. 18. *Omnis lex* — D. 3, c. 4.

Finis est ad patriam genus humanum officii dispensatione reducere.

Auctor, instinctu divinitatis, ordo pontificalis.

Ministri, pontifices et sacerdotes.

Ordo non eos condendi qui tempora sequitur conditorum, sed eorum multos in præsentis operis serie singulis adaptandi propositis et per incidentiam circa ea constantibus librorum sequitur ordinem, et in libris ordinem titularum.

Legum vero finis aliis ostenditur verbis hoc modo.

Cap. 19. *Factæ.* — D. 4, c. ..

Decretalis igitur quædam et canonica doctrina sanctorum, quæ licet parva sit, vastitati cujus est delibatio, non parum tamen in negotiis ecclesiasticis inchoandis tractandis, terminandis expedire videtur, in sex voluminis hujus dividitur libros, quorum generaliter omnium communis est ecclesiastica moralis instructio: Materia digna nimis et in minima copia rationum canonicum volentibus exercere conflictum et dissonantiæ pugnam subinde mediante ratione dissolvi. Et quamquam singuli singulas intentiones principaliter exequantur, nonnulla tamen valde necessaria principalibus incidenter atextunt. Unde, liber primus agere de varietatibus ecclesiasticæ promotionis intendens, alias quædam toti volumini perutilia pro locorum aptitudine non incongrue frequenter annectit. Incipit autem sic: Canonis ergo genus. Sed quorundam capitularium tituli primitus hoc ordine disponuntur.

TITULI CAPITULARIUM PARTIS PRIMÆ.

- I. *Quid sit lex, qualis esse debeat, quando sit de ipsa judicandum vel per ipsam.*
- II. *Differentia naturalis juris ad alia.*
- III. *Non quia secus agitur aliquid ac nempe jus est.*
- IV. *Non quia contra jus naturale videtur.*
- V. *Quia vero contra est, irritetur.*
- VI. *De consuetudine mala.*
- VII. *De constitutione sacrilega.*
- VIII. *De constitutione minus certæ varietatis, aut certæ.*
- IX. *De contraria constitutione.*

X. *De non contraria.*

XI. *De consuetudine legi obvia.*

XII. *De non obvia.*

XIII. *Quæ consuetudo reseccanda sit, qualiter, et qua de causa.*

XIV. *De duobus impossibilibus eligendum minus.*

XV. *Indiffinitum est peccandum cuiquam, ne gravius peccet alter.*

XVI. *Regula mitigandi rigoris vel non mitigandi, et qualiter utrumque fiat.*

Ad Præsulē Pampilonensem.

T. I, Cap. 4-5.

Canonis ergo genus lex est, et est eruditio legis ad illicita declinandum sacra præceptio.

Cap. 1. *Lex esse.* — D. 4, c. 2.

Horum consideratio cum sit lex, non autem postea, libera est: unde.

Cap. 2. *Quamquam.* — D. 4, c. 3.

Institutarum seu promulgatarum alia firmatur, id est moribus approbatur utentium; quamvis aliquando forte moribus abroganda, alia non. Quapropter invalida est ut quam Papa Telesphorus de abstinentia sicut in libro sermonum ait Ambrosius promulgavit dicens.

Cap. 3. *Statuimus.* — D. 4, c. 4.

Consensit in idem B. Gregorius hoc modo.

Cap. 4. *Sacerdotes et diaconi.* — D. 4, c. 6. *Denique sacerdotes.*

Hæc etsi pro legibus instituta sint, quia tamen communi usui non placuerunt, aliter agentes de transgressione sua non arguunt. Alioquin juxta canones suscepto privarentur honore, nisi dicantur hæc exhortationes et non decreta. Decreto siquidem importatur necessitas, exhortatione libera excitatur voluntas. Unde *Ita* infra lib. II, p. 1, tit. XVI. Ibidem sunt alia. Contra Telesphorum.

Ex concilio Aurelianensi.

Cap. 5. *A sacerdotibus omnibus decretum est, ut ante pasche solemnitate non quinquagesima, sed quadragesima teneatur.*

Sed Aurelianense concilium jejunium quadragenarium non quinquagenarium omnibus vult indici, Telesphorus non omnibus, sed clericis, XI. dierum et bidui.

T. II, cap. unicum.

Lex omnis et positionis acceptione digna constitutio, jus naturale sequitur et de naturæ venia sui rivuli trahit originem. Naturale quippe jus illis omnibus esse constat antiquius. Si quod post hominis conditionem jus consuetudinis atque ut creditur a tempore civitatis, quam ædificasse Cain legi cœpit. Sed nec ante formationem hominis irrationabilia ipsa naturalis juris peritia fugiebat. Jus autem constitutionis cœpit a justificationibus traditis Moysi a Domino. Si emeris servum ebreum, etc. Unde.

Cap. 1. *Moses.* — D. 7, c. 1.

Est immobilitate dignius quia mutatis aliis non mutatur. Est et dignitate præstantius. Quicquid enim juri naturali contrarium, vel scriptura vicii

PATROL. CCIV.

A comprehendit, vel mos erroris admittit, ut infra tit. VI, cæterisve liquebit, irritum haberi debet et vanum.

T. III, cap. unicum.

Non tantum quia secus ac permiserit aliquid agi irritatur. Naturæ nempe licentia communia sunt omnibus universa. Jure non consuetudinis vel constitutionis, hoc est meum, illud alterius. Unde:

Cap. 1. *Divinum Jus.* — D. 8, c. 1. *Quo jure. Quicumque vos.* Infra lib. IV, p. V, tit. XXIII, collatio prima, fol. 134. — C. 23, q. 7, c. 1.

T. IV, cap. 1-3.

Est scilicet nec illud irritari quia non juri naturali quoniam sanctioni divinæ non spiritus aut virtutis, sed litteræ præventionem repugnat. Jubeatur enim in Levitico: Mulier si masculum parit XL, si vero foeminam, LXXX diebus, et omnis mulier dum menstrua patitur a templi cesset ingressu. Nunc vero fit aliter, unde.

Cap. 1. *Si mulier.* — D. 5, c. 2.

Cap. 2. *Baptizari.* — D. 5, c. 3.

Placuit u. q. p. infra lib. IV, p. VI, tit. XIII, f. 143. Placuit ut quicumque parvulos. D. 4, De cons., c. 133.

Cap. 3. *Ex sola causa incontinentiæ.* — D. 5, c. 4. *Ad ejus.*

Contra.

Cum humilitatis. Infra lib. IV, p. VII, tit. XVIII, col. 2, fol. 194. — C. 22, q. 2, c. 9.

T. V, cap. 4-2.

Cap. 1. *Quæ contra.* — D. 8, c. 2.

Cap. 2. *Si consuetudinem.* — D. 8, c. 5.

T. VI, cap. 1-2.

Cap. 1. *Mala consuetudo.* — D. 8, c. 3.

Cap. 2. *Qui contempta.* — D. 8, c. 6.

T. VII, cap. unicum.

Cap. 1. *Quicumque legibus imperatorum.* — D. 9, c. 1, *Imperatores.*

Si quis episcopus. Inf. lib. II, p. 1. Ibidem alia. fol. 67. C. 11, q. 3, c. 91.

T. VIII, cap. 1-10.

Cap. 1-4. — D. 9, c. 3-6.

Cap. 5. *Hieron. in secundo prologo bibliothecæ.*

Emendatiora sunt exempla Latina quam Græca, Græca quam Ebraea.

Ergo de Ebreis inviolatis et Græci sermonis incorrupti, sit violatio seu corruptio per hæreticos aut scriptores.

Cap. 6-10. — D. 9, c. 7-11.

T. IX, cap. 1-4.

Cap. 1-4. — D. 10, c. 1-4.

T. X, cap. 1-6.

Cap. 5. — D. 10, c. 7, 8, 13, 9 et 10.

Denique infra lib. IV, p. X, tit. XI, fol. 190. C. 31, q. 1, c. 2. At non oportet omni merito neque semper debitam respondere pœnam.

Cap. 6. — D. 10, c. 12.

T. XI, cap. 1-4.

Cap. 1-4. — D. 11, c. 1-4.

T. XII, cap. 1-8.

Cap. 1-2. — D. 11, c. 5-6.

Resecanda infra tit. XIII, cap. *Omnia*.

Ergo *laudamus*, tolerabilem, non vero superstitionem et intolerabilem.

Cap. 3-5. — D. 11, c. 7-9.

Cap. 6. — D. 11, c. 11.

Cap. 7-8. — D. 12, c. 3 et 7.

Novit infra lib. IV, p. I, tit. II. — D. 12, c. 8.

Ergo exemplum sine discretionem justitiæ, unde supra *Non debent* infra D. VIII, tit. XIV, fol. 42. — D. 12, c. 1.

T. XIII, cap. unicum.

Cap. 1. *Omnia*. — D. 12, c. 12.

T. XIV, cap. 1-3.

Contra jus naturale nulla dispensatio nec duorum impossibilitium minus eligendi necessitate recipitur.

Unde :

Cap. 1-2. — D. 13, c. 1-2.

Contra quia ait : *tunc solum sine culpa*.

Cap. 3. *Nullatenus sine culpa*, et infra lib. IV, p. II, tit. IX, cap. *Vir*, fol. 91. — C. 33, q. 4, c. 7.

Sed ibi solvitur. *Si quid* p. III, tit. XXIX, fol. 100, ex *Anselm. Lucens.* lib. X, cap. 54.

In malis p. II, tit. XIV, fol. 145. — C. 22, q. 4, c. 5. *Ibidem* alia.

T. XV, cap. unicum.

Cap. 1. *Quod*. — D. 14, c. 1.

Offerebat. Non solum. Infra lib. IV, p. XI, tit. II, coll. 2, fol. 193. — C. 32, q. 7, c. 12, et C. 32, q. 8, c. un.

T. XVI, cap. 1-7.

Cap. 1. *Sicut quædam*. — D. 14, c. 2.

Cap. 2-5. — D. 29, c. 2 et 1.

Ex causa fuit repudium, sicut dedit et Christus ipsum tributum.

Cap. 3. *Necessæ*. — D. 29, c. 3.

Scias frater. Infra lib. IV, p. IV, tit. XXIII, coll. 2, fol. 120. — C. 7, q. 1, c. 35. *Occidit.* P. V, tit. III, fol. 125. — C. 23, q. 8, c. 14.

Cap. 4. *Necessaria*. — C. I, q. 7, c. 6.

Cap. 5. *Priscis*. — D. 55, c. 1.

Hoc concessit Gelasius videns italicam ecclesiam propter angustias famum et belli omnium fere clericorum officio destitutam. Innocentius vero concessit ordinatos a Bonoso hæreticos suscipi, ne nimium pax ecclesiæ turbaretur. Unde :

Cap. 6. *Quod pro*. — C. I, q. 7, c. 7.

Ordo legitimus in talibus hic est. Nam vide supra. Infra lib. IV, p. VII, tit. VIII, coll. 2, cap. *Arianos*, fol. 155. — C. I, q. 1, c. 93.

Cessare, non ut ejiciatur sic susceptus, sed ne alius ejusmodi suscipiatur, nisi non omittenda, vehementer adhortetur provisionis industria.

Cap. 7. *Etsi*. — C. I, q. 7, c. 23.

A

TITULI CAPITULARIUM

PRIMÆ PARTIS LIBRI TERTII.

I. *Exempla restitutionis depositorum.*

II. *Canones depositos restituentes.*

III. *Restaurari vetantes.*

IV. *His dissonis mediantes et cui dissonantium potius assentiendum ostendens, et de pœnitentia.*

V. *Restitutis ascendere altius inhibentes.*

VI. *Altius ascendere concedentes.*

VII. *Utrumque volentes.*

VIII. *Inhibitis vel inhibendis permissione cedentes.*

IX. *Permissorum aliquibus obsistentes.*

X. *Obsistentia temperantes et reparandi modus.*

B

INCIPIT LIBER TERTIUS.

Tertius hujus excerpti decretorum seu canonum liber, quos degradatorum et quo modo reparari conceditur, partim exemplis partim canonibus judicat et declarat.

T. I, cap. unicum.

Maria namque soror Aaron, de peccato murmurationis in Moysen, pœnitendo, mandata fuit ab elephantia, et spiritum prophetiæ recepit. Aaron post conflationem vituli in summum consecratus est sacerdotem. Achab de interfectione Nabithæ viri sanctissimi pœnitens, in solio regni permansit. Et ut innumera utriusque testamenti subtereamus exempla, postquam Paulus Stephanum lapidavit apostolus fuit electus a Domino. Post negationem Petrus factus est princeps apostolorum. Plerique redeuntes ab hæresi, suis officiis restituti, ex quibus nonnulli sunt et quatenus in fascibus agerent pontificii sublimati, ut Augustinus et plures alii.

Cap. 1. *Joannes Chrysostomus*. — D. 50, c. 13 (*Palea*).

T. II, cap. 1-10.

Cap. 1-2. — D. 50, c. 14 et 15.

Cap. 3. — D. 50, c. 20.

Cap. 4. — D. 50, c. 19.

Cap. 5 et 6. — D. 50, c. 24 (*Palea*).

Cap. 7, 8 et 9. — D. 50, c. 16, 17 et 18.

Si quis presbyter. Supra lib. II, p. III, tit. XVIII. — D. 50, c. 22, *Contumaces*, p. IV, tit. VII. — D. 50, c. 21.

Cap. 10. — D. 82, c. 5.

(*Laborans exhibet hujus canonis inscriptionem : « Ex concilio Gangrensi. »*)

T. III, cap. 1-9.

Cap. 1-3. — D. 50, c. 1, 9 et 10.

Adrianus P.

Cap. 4. *Si quis episcopus a synodo depositus est, non licet illum saltem a quolibet episcopo nominari.*

Postquam. Supra lib. I, p. IX, tit. XI, fol. 47. — D. 50, c. 11.

Cap. 5, 6 et 7. — D. 50, c. 3, 2 et 4.

De his supra lib. I, p. V, tit. X, fol. 17. — D. 50, c. 6. *Si episcopus.* Lib. II, p. III, tit. VIII, fol. 73.

— D. 50, c. 34. *Si quis vero voluntate.* Tit. xxvi, A coll. 2, fol. 27.— D. 50, c. 41.

Cap. 8.— D. 50, c. 31.

Contra. Ministret igitur altario in minimis officiis, ut sunt incensi præparatio, candelariorum deportatio et hujusmodi.

Cap. 9.— D. 50, c. 30.

T. IV, cap. 1-22.

Cap. 1.— D. 50, c. 23 (*Palea*).

Cap. 2.— D. 50, c. 25.

Domino. Supra lib. 1, p. 11, tit. xii.— D. 50, c. 23.

Quia. lib. 11, p. 14, tit. xvi.— D. 50, c. 38.

Cap. 3, 4 et 5.— D. 50, c. 29, 26 et 27.

Cap. 6.— Ans. Lucens. viii, cap. 10.

Cap. 7.— C. 26, q. 7, c. 5.

Synodus VIII.

Cap. 8. *Hoc sit, etc.*

Gregorius.

Cap. 9. *A tempore, etc.*

Antiqui. Infra lib. 14, p. 14, tit. xviii, fol. 478.— C. 33, q. 2, c. 19.

Cap. 10.— C. 26, q. 7, c. 2.

Cap. 11.— C. 26, q. 7, c. 10.

Servata R. libelli et juramenti et synodalis absolutionis. Unde *Si quis.* Supra lib. 11, p. 1, tit. xiiii. *Ego N. refuto.*

Infra lib. 14, p. 14, tit. xviii. De eo p. 1, tit. vi.

Cap. 12.— C. 26, q. 7, c. 1.

Cap. 13 et 14.— C. 26, q. 6, c. 7, 8.

Ægrotantes. Infra lib. 14, p. 14, tit. x.

Alexander P. I.

Cap. 15. *Sacerdos, etc.*

Cap. 16. *Sicut baptismus, etc.*

Cap. 17.— C. 26, q. 6, c. 6.

Cap. 18.— D. 1 De pœnit., c. 86.

Cap. 19.— C. 26, q. 6, c. 4.

Cap. 20.— C. 26, q. 6, c. 14.

C. Carth. 11.

Cap. 21. *Crismatis confectio.*

Cap. 22.— C. 26, q. 6, c. 4.

Verum quando vel ut pœnitendi veritas agnoscat, ejus indicat libelli series, cujus est initium: *Memini vir illustris, quem ego Laborans, nondum Romæ cardinalis, sed Capuæ canonicus, ad ammiratum Siciliæ de justitia et justo deque multis aliis, eo flagitante contexui.*

T. V.

De clericis Supra lib. 1, p. 7, tit. x. *Hi qui al.* lib. 11, p. 11, tit. xxvi, coll. 1. *Quia* P. 14, tit. xvi.

T. VI, cap. 1-2.

Cap. 1 et 2.— D. 50, c. 53 et 54.

Post depositionem a presbyterio, Theodosius fuit episcopus, et Leontius patriarcha. Unde *Joannes Chrysostomus* supra tit. 1.

T. VII, cap. unicum.

Cap. 1.— C. 1, q. 7, c. 16.

Sicut quidam. Supra lib. 1, p. 1, tit. xvi. *Ibidem* alia.

T. VIII, cap. unicum.

Reparatio tamen est interdum ad majora subvectio, dispensativæ contigit timidæ pœnitentium vel astute vel aliter indignorum. Imo ne dissolvatur pax ecclesiæ, quia multitudine fulcitur noxius vel indignus, non dejicitur, sed in honoris officio tollatur et quandoque provehitur ad majora. Unde:

L. P. Cap. 1.— C. 23, q. 4, c. 19.

T. IX.

Cæterum et ob memoriam culpæ vel causæ recusat a multitudine, quamquam fructuosam pœnitentiam egerit, nequaquam tamen videtur contra scandalum reparandus, nedum altius attollendus. Unde. *De his* supra lib. 11, p. 11, tit. ix.

T. X, cap. unicum.

Attamen est minore neglecto, majus scandalum fugiendum. Unde *Duo mala* lib. 1, p. 1, tit. xiv.

Cap. 1.— C. 11, q. 3, c. 65.

Obscure positum hoc adverbium istud *injustæ* dilucidæ ponitur. Infra lib. 14, p. 14, tit. 11, *Pro sententia.*

Tituli capitularium partis secundæ.

I. *Soli Deo, judicium reatus, et rei nemini cognitæ, deputantes* (scilicet canones).

C II. *Soli per confessionem presbytero manifestum reum vel indignum, suo statui dimittentes.*

III. *Moderationem canonum esse Romani pontificis judicantes.*

IV. *Officio reddito pristinum locum aliquibus non impie denegantes.*

V. *Degradatis, locum pœnitentiæ, et si fieri potest, necessaria providentes.*

VI. *Degradando, ne degradetur, pœnas misericorditer infligentes.*

T. I, cap. 1-10.

Depositionis igitur omnia jam superius et consequenter ordinata capitula, penes ecclesiam tenent, sed in rebus manifestis ecclesiæ. Nam de occultis et incognitis, sibi soli retinuit judicare seu condemnare divinitas. Unde.

Cap. 1 et 2.— C. 2, q. 5, c. 20 et 22.

Mennam. Infra lib. 14, p. 14, tit. v.— C. 2, q. 5, c. 7. Contra quod etiam dictum est, superstitiosa adinventio, et temptare dominum.

Cap. 3. *Gregorius M.*

Si vir, etc.

Solutio. Sed verum judicium, id est verum juramentum, sibi judicialiter datum, vel argumentum, verum judici, ut si pateat virum caruisse potentia. Unde *Instrumenta.* Infra lib. 14, p. 14, tit. xiv (*locus iste invenitur in Pseudo-Ivonis Decreto, lib. xvi, cap. 138*).

Item contra.

Cap. 4. *Plures*. — C. 16, q. 1, c. 54.

Sed Dei iudicio, id est discretionem cuiuspiam mediatoris in cuius ore pacem loquatur Dei spiritus, et vocem eius audiant.

Item contra.

Cap. 5 et 6. — C. 2, q. 5, c. 23 et 26.

Solutio. Verum, non temptatur Deus, ubi secundum quod præcipit agitur. Hoc etenim purgandi per eucharistiam genus, sumptum videtur a sacrificio zelotipiæ quod dominus in lege constituit. At enim in libro Numerorum ad Moysen.

Cap. 7. *Loquere filiis*, etc.

Item contra.

Cap. 8 et 9. — C. 2, q. 5, c. 24 et 25 (*Laborans citat canones istos ex concilio Guarmaniensi*).

Probabile iudicium vel divinum, juramentum intelligi, vel experimentum in eucharistiæ perceptione. Amplius et omnino contra.

Cap. 10. *Nobilis*. C. 2, q. 5, c. 14.

Porro, non est canonica censura hæc, sed est ad dicitur impetentis, canonica legitimæ censuræ permissio. Purgatio igitur alia est vulgaris, ut igniti ferri, alia canonica, ut solummodo juramenti. Unde *Mennum*. Infra lib. iv, p. v, tit. v. Ibidem alia. Vulgaris non est nisi personæ servilis, aut suspectæ serviliter. Ingenue, canonica sola, quia habes utrumque, sic Burchardus lib. vi, *Qui presbyterum*, cap. 5. *Nobilis* supra. Cum igitur in ingenuum mala fama non subest, canonica non est exigenda purgatio. Unde. *Quod autem*. Infra lib. v, p. tit. viii. Item nec si ex inimicorum fictione subest. Unde. *Auditum* lib. iv, p. v, tit. v. Sin ex verisimili suspitione sit orta, purgatione tolletur. Unde *Presbyter vel ibidem* et ibidem alia. Quod si clericus in populo diffamatur, præsentem populo emundetur. Unde. *Presbyter si. Consultu*. Ibidem. Si dumtaxat in clero, coram solummodo clero purgetur. Unde. *De crimine*. Ibidem. At vero episcopus, cum non debet expiari collegis. Unde. *Consultu*. Ibidem. Presbyter cum vii, diaconus cum iii, subdiaconus et infra, poterit tantummodo simplici manu. Unde. *Si legitime: Presbyter si*. Ibidem. Hoc regulariter. Cæterum in arbitrio consistit episcopi, quæ manu se quisquis ille purificet. Unde. *Consultu*. Ibidem. Si autem infamatus idoneare se possit et nolit, sit in suspensio quamdiu se non reddat idoneum. Si vero non potest, impotentis suspensio sit cœva, aut si forte sit æquus, maneat quousque sinistra fama quiescat, ut in annum quintum, unde fortasse habetur. *Si episcopo*, supra.

T. II.

De his vero, supra lib. ii, p. iii, tit. ix. — D. 50, c. 34.

T. III, cap. 1-6.

Eorum vero, quibus gradus aufertur, aliis post canonicè transactam pœnitentiã dispositione quam provida restauratur; aliis, quia non digne eos pœ-

nitet, vel eorum pœnitentiã fructibus non apparet, vel non occurrit exstitisse restitutionem de canonibus eis indultam, sed usque qua prohibitam, vel licet sint immunes a crimine, quia tamen sacramentum vana species mentiretur ut in digamia, irreparabiliter inanet ablatus.

Est tamen in manu romani pontificis, digitus et in digito discretio, rigiditas et flexura, quo pro discretivo libramine suæ sanctæ deliberationis et providentiæ, valeat canonum moderari censuris, ut et rigescant mitia, et rigida mitescant, lenitati succedat asperitas, et asperitati prout expedit, si tamen expediat quæ nondum forte contingit, dispensatoria lenitas. Unde *Dispensationes* supra p. i, tit. vii. Ibidem alia.

Fit autem ipsa dispensatio multiformis in his, quæ rigor canonum non admittit, sed prompte respuit vel condemnat. Librat namque proposita negotiorum secundum res officii et iuxta quantitates rerum. Duæ siquidem res, sunt officio dispensatoris in administrandi ratiocinatione propositæ, adeptio scilicet commodi, quia est utilitas et honestas, et evitatio incommodi, quæ est inutilitas et turpitudine. Invenitur autem commodum vel incommodum, aliis sui generis et majus et minus, et commodum incommodo. Commodorum debito semper omittitur minus ut contingat majus, si necessarium sit alterutrum non possibile utrumque. In commodis autem contra quia semper admittitur minus ut evitetur majus, si necessarium sit alterutrum, et sint impossibiliter simul ambo. Sin oppositæ conferantur solum minus bonum omittitur pro majore vitando malo, si necessarium sit alterutrum. Quantitas rerum seu commodorum et contra maxime consideratur ex qualitatibus personarum et exigentia temporum. Personarum nomine populum quoque recipimus usu rhetoriorum, et quosque plures in id ipsum una voluntate devinctos. Quocirca persona est, unus aut plures. Unus autem quando est, aut est cum pluribus aut sola. Quando vero plures, aut extirpari valet pestis zizaniorum tritico non avulso, quæ dici valet quasi sola, aut nequit eradicari sine tritico et exterminio pacis ecclesiæ generalis. Non in talem facit ea: non dandæ sententiæ, sed in solam, vel quasi sententiã detur ex canone nisi moderatione provisoria supportetur. Hanc moderationem, de varietate sit evenire causarum, quibus cessantibus, rigor vigilans non mollescit. Fit enim ut levigetur asperitas, imminetia necessitatis, intuitu pietatis, consideratione personæ, prospicientia utilitatis et cautela contrarii, imminetia necessitatis, ut cum tempore Gelasii P. esset italica ecclesia propter belli famisque letigeram cladem omnium clericorum officio destituta, adeo ut plerisque populis subsidia regendarum deessent animarum, concessit idem pontifex de monachis ac de laicis clericos assumi, dicens: *Necessaria* supra lib. i, p. i, tit. xvi. Ibidem alia.

Dixi non in talem facit canon et contra, quoniam A
 alius est canon dandæ sententiæ, qui et sententiæ
 causam ponit, et in futurum dictat, ut, qui facit
 hoc vel fecit, abstinetur, alius vero date, qui et
 sententiæ causam punit et dictat in præsens, ut,
 cum qui fecit hoc vel faciet, abstinemus. Cano-
 num canones noli sunt.

Cap. 1. — C. 1, q. 7, c. 13.

Non debet. *Episcopus non*, supra lib. 1, p. x, tit.
 II. — D. 65, c. 2 et 5.

Cap. 2. — C. 1, q. 7, c. 14.

Cum quisque, supra p. 1, tit. VIII. — C. 23, q. 4,
 c. 19.

Cap. 3. — C. 1, q. 7, c. 13.

Intuitu pietatis, ut de illiteratis et corpore vitiat
 promotis in clerum, et de episcopis subito factis ex
 laicis. Unde.

Cap. 4. — C. 1, q. 7, c. 12.

Exigunt supra lib. 1, p. vi, tit. XXVII. — C. 1, q.
 7, c. 18. Consideratione personæ, *Tanta* tit. XLII. —
 C. 1, q. 7, c. 11. Prospicientia utilitatis et cautela
 contrarii, unde *Tali*. p. IV, tit. XV. — C. 1, q. 7,
 c. 17.

Maximum. p. VI, tit. XXVII. — C. 1, q. 7, c. 19.

Cap. 5. — C. 1, q. 7, c. 20.

Si quis vol., supra lib. II, p. II, tit. XXIII. — C. 1,
 q. 7, c. 8.

Cap. 6. — C. 1, q. 7, c. 21.

Dispensatio igitur est circumstantiarum plene
 rationabilis in agendis observatio. Circumstantias C
 dico personas, res, causas, tempora, loca, rigorem,
 enitatem, et quas alias agendis accommodas, indu-
 stria dispensatoris advertit.

T. IV.

Plerumque autem officio restaurato non restau-
 rantur et locus, ne scilicet vel sui tituli scandalizetur

ecclesia vel ipsius ut sit memoria restituti. Unde
Valet supra lib. I, p. VII, tit. II. — D. 81, c. 9.

De his vero lib. II, p. III, tit. IX. — D. 50, c. 34

T. V, cap. unicum.

Cui tamen locus honoris offertur, eidem ab
 episcopo locus est idoneus vel invito ad pœnitenti-
 am providendus, et indigenti vitæ substantiacu-
 lum, si potest fieri, providendum. Unde *Sacerdos*
autem supra lib. I, p. VII, tit. II. — D. 81, c. 7.
Ibidem alia. *Presbyter aut* lib. II, p. III, tit. IX. —
 D. 81, c. 12.

Cap. 1. — D. 81, c. 16.

T. VI.

Disciplinalis in clerum series, ea non præpostera
 B vel obliqua sed esse recta conjicitur, ut a lenibus
 transeat ad aspera, et a minimis intendatur ad
 maxima. Quamvis ideo medicinalis hæc operatio
 antidota minora ponat et lenia, ne majora sit opus
 apponi vel aspera. Tangit verbo ne verberet, ni-
 natur vultu, ne vulneret, sed et vulnerat miseran-
 ter, ut liberet. Primum ergo videtur, ut qui exces-
 serit, arguatur aut moneatur ut expedit. Unde am-
 monitio debet annuere vindictam. *Infra* lib. IV, p.
 IV, tit. VII, cap. *Indigne*. — C. 12, q. 2, c. 21. Item.
 Si peccaverit in te frater tuus argue eum. Sequitur
 ut qui argui negligit, excludatur, vel a proprio sus-
 pendatur officio. *Præter hoc*. *Si qui sunt*. P. II,
 tit. XXXIX. Deinde ut contumax beneficio despolie-
 tur. Unde *Si quis*. *Eos etiam*. Tit. XXI. Deinde ut
 contumacior gradu privetur officii. Unde *Decernimus*
 supra lib. II, p. III, tit. XXVI, coll. 1. *Ibidem alia*.
 Audi ut obstinatus anathematis gladio procellatur.
 Unde *Tam sacerdos*. *Nulla major* *Infra* lib. IV, p.
 VIII, tit. VII, cap. *corripiantur*. — C. 24, q. 3, c.
 17. *Ibidem alia*. Fit autem et alio provisoriæ artis
 ordine disciplina.

Explicit liber tertius.